

TIHANA RUBIĆ – DANIJELA BIRT

**OBITELJSKI ŽIVOT NA PODRUČJU KRIVOG PUTA
OD TRIDESETIH GODINA 20. STOLJEĆA DO DANAS
ETNOGRAFSKI PRILOG I PRIJEDLOZI ZA BUDUĆA
ISTRAŽIVANJA**

Tihana Rubić
Maksimirska 31
HR 10 000 Zagreb
Danijela Birt
Odjel za etnologiju i sociokulturnu antropologiju
Sveučilište u Zadru
HR 23 000 Zadar

392.3(497.5 Krivi Put)"20/21"
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 2006-12-20

Rad predstavlja etnografski prilog poznavanju obiteljskog života na području Krivog Puta od tridesetih godina 20. stoljeća do danas. Podijeljen je u nekoliko podtematskih cjelina koje čine dio opsežne građe prikupljane pripremljenom upitnicom i kazivanja lokalnog stanovništva, tijekom terenskog istraživanja obiteljskog života, odnosa, uzajamne pomoći, nasljeđivanja i vrijednosti (2006. godine). Osvrtom na relevantnu etnološku literaturu, dan je i teorijski prilog provedenom istraživanju te su naznačena pojedina problemska pitanja vezana uz etnološko istraživanje obitelji općenito.

Ključne riječi: Krivi Put, etnografska istraživanja, obiteljski život

*Srodstvo ujedinjava, ono stvara prava i moralne obveze kojih se ne možemo osloboditi.*¹

Uvod

Obiteljski život i odnosi na području Krivog Puta² dosad nisu etnološki istraživani, iako predstavljaju relevantan segment društvenog života i

¹ FORTES, 1969, 242, prema: M. SEGALEN, 1997, 43.

² Pod područjem Krivog Puta podrazumijevamo šire područje senjskog zaleđa, koje se naziva Krivi Put. Unutar tog područja postoji istoimeni lokalitet, no, u tekstu će biti jasno istaknuto na što se podatak odnosi; u jednom slučaju će biti govora o *području* Krivog Puta, a u drugom o *lokalitetu* Krivi Put.

odražavaju niz društvenih normi i vrijednosti određenog područja. Istraživanju obitelji kao segmenta društvenog života na području Krivog Puta, te, uz tu temu vezanih, uobičajenih, ali i rjeđe prisutnih vrijednosti i praksi, prvi put se pristupilo u okviru znanstvenoistraživačkog projekta *Identitet i etnogeneza primorskih Bunjevaca*, pod vodstvom dr. sc. Milane Černelić.

Trodnevno terensko istraživanje obiteljskog života provedeno je tijekom svibnja 2006. godine u slijedećim lokalitetima: Krivi Put, Žuljevići i Šolići (koji pripadaju naselju Podbilo), Francikovac i Gornji Veljun (koji pripadaju naselju Veljun Primorski), te Pavići, Popići i Katići (koji pripadaju naselju Mrzli Dol)³. Podatci su prikupljeni širom tematskom upitnicom, sastavljenom na temelju pitanja iz upitnica Etnološkog atlasa (UEA), koja se tiču obiteljskog i društvenog života određenog područja.⁴

Istraživanjem je bilo obuhvaćeno nekoliko podtematskih cjelina, koje čine etnološki zanimljiv dio obiteljskih odnosa, vrijednosti i praksi, sagledanih u kazivanju i interpretaciji lokalnog stanovništva, rođenog većinom dvadesetih i tridesetih godina 20. stoljeća. U radu su, tako, opisani i interpretirani: rodbinski nazivi, brojnost djece, iseljavanje radno sposobnog mladog stanovništva s područja Krivog Puta u gradove,⁵ siromaštvo u prošlosti i implikacije na obiteljski život, rad u kući i izvan kuće, suživot dviju nuklearnih obitelji u jednoj kući, raspodjela obiteljske imovine te potencijalni i ostvareni obiteljski sukobi.

Etnološko istraživanje obitelji

Svaku obiteljsku zajednicu, bez obzira na brojnost članova, odlikuje promjenljivost i specifičnost prilika i unutarnjih odnosa. Istovremeno, obitelji egzistiraju i unutar općih, ujednačenih društvenih pravila i prihvaćenih simboličkih vrijednosti. Jedan oblik obitelji može u nekom vremenskom periodu biti zamijenjen drugim, kako prirodnim putem (rođenjem ili smrću člana), tako i mijenom unutarnjih odnosa i okolnosti (useljavanje, iseljavanje, sklapanje braka i sl.) Za etnološko istraživanje obitelji zanimljivim se čine upravo različiti transformacijski procesi vezani uz emocionalnu privrženost članova, odnose poštivanja i autoriteta, raspodjelu poslova, raspolaganje

³ M. RAJKOVIĆ, 2004, 261-286.

⁴ Upitnice su pohranjene u Arhivu Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu: UEA, III, 106-114, Fd 241, 651.

⁵ Odlazak u gradove i druga područja, iseljavanje s područja Krivog Puta, šire su obrađeni u okviru terenskog istraživanja migracija koje je u okviru Projekta provela Marijeta Rajković. Rezultati njezina istraživanja objavljeni su u *Senjskom zborniku* (Vidi: M. RAJKOVIĆ, 2004, 261-286).

imovinom, načine na koje obitelji organiziraju dnevne poslove, funkcioniranje obiteljskih okupljanja, sistema uzajamne pomoći, te mreža kontakata unutar i izvan obitelji u dnevnom i životnom ciklusu pojedinog člana. Te se promjene, iako sporijim tokom, mogu manifestirati i na razinama zajedničkih vrijednosti koje obitelj i lokalna zajednica održavaju i prenose na svoje članove, kao i razlika u odnosu na druge zajednice (iz perspektive Jednih i Drugih).

Jasna Čapo Žmegač (1998.) je istaknula procese transformacije unutar obitelji kao stalno prisutnu značajku, tumačenjem kako *grananjem obitelji, kućanstvo sastavljeno od muža, žene i djece, stasanjem i ženidbom sinova koji pritom ne osnivaju zasebno, vlastito kućanstvo, nego ostaju živjeti s roditeljima, prerasta u proširenu obitelj, odnosno kućanstvo s više nuklearnih obitelji, no, temeljna se struktura vlasništva i nasljeđivanja nije promijenila. Prema tome shvaćanju nuklearne i proširene obitelji nisu dva tipa/oblika obitelji, nego isti tip obitelji u različitim trenucima njezina postojanja.*⁶

Promišljajući o obitelji kao promjenljivoj društvenoj zajednici, u pogledu unutarnjih odnosa brojnosti članova u jednome kućanstvu, raspodjele poslova i sl., istraživanje smo fokusirale na strukturalne aspekte obitelji, odnose slaganja ili sukobljavanja te međusobne pomoći članova obitelji unutar jednog ili više kućanstava na području Krivog Puta. Razlog tako usmjerenog istraživanja je općeniti nedostatak etnografije, dakle, građe o obitelji i obiteljskim odnosima, koja se ne bi doticala isključivo teme zadruga i tzv. zadružnih obitelji. Primjerice, zanimljiv dio obiteljskih odnosa, zabilježen tijekom istraživanja na području Krivog Puta, predstavlja suživot dviju nuklearnih obitelji (dvojice braće sa ženama i djecom), u jednoj, roditeljskoj kući, pod zajedničkim krovom. Potvrde o takvom suživotu dobivene su konkretno za mjesta Francikovac i Veljun,⁷ a predstavljale su oblik privremeno proširene obitelji. U godinama prije Drugog svjetskog rata, na području Krivog Puta, često je više osoba (dvije ili više nuklearnih obitelji) živjelo, u određenom vremenskom periodu, do pronalaska drugog, trajnijeg prostornog rješenja, u jednom kućanstvu.⁸ Ove mijene obitelji nisu neuobičajene na području Krivog Puta u navedenom vremenskom razdoblju; one nam ukazuju na to kako je obitelj promjenjiva kategorija u prostoru i vremenu.⁹ Pritom, u slučaju navedenog

⁶ Ibid.

⁷ Milan Krmpotić *Zekonja* iz Veljuna je istaknuo te podatke, a vremenski se odnose na prvu polovicu 20. stoljeća. Vidi više o tome dalje u tekstu.

⁸ Terminom - nuklearna obitelj, naglašavamo srodstvo članova zajednice, a terminom *proširena* – zajedničko stanovanje, vodeći se tumačenjima Jasne Čapo Žmegač (J. ČAPO ŽMEGAČ, 1998, 253).

⁹ Prema kazivanju Marka Pavelića *Mijatnog* iz Žuljevića.

suživota pod istim krovom, naglasak stavljamo na privremenost i segment odvojenog privređivanja i kuhanja, kao temeljne značajke i tendencije takvog "suživota", koji nema podudarnosti sa *zadružnim* oblikom obiteljskog života i stanovanja o kojemu je, primjerice, pisala Milana Černelić.¹⁰ Naime, *zadrug*e su (u etnološkoj literaturi najčešće nazivane *seljačkim obiteljskim zadrugama*, ili, u povijesnoj literaturi, *kućnim zadrugama*),¹¹ u etnološkoj literaturi prve i druge polovice 20. stoljeća,¹² istraživane i opisivane kao oblik obiteljskog života i/ili stanovanja, primarno u dvjema implicitnim značenjima: velika obitelj (pritom imajući na umu srodničku, krvnu pripadnost članova) i veliko kućanstvo (kad je riječ o nesrodničkim odnosima unutar kućanstva).¹³ Razliku između mogućih srodničkih, kao i nesrodničkih veza unutar jednog kućanstva, u osvrtu na stariju literaturu, najjasnije je istaknuo Emile Sicard (1974).¹⁴ Dunja Rihtman Auguštin je (1984.) ukazivala na značaj tumačenja strukture zadrug E. Sicarda kao zajednice *po krvi ili srodstvu, po radu, životu i autoritetu, naglasivši značajku autoriteta starješina i njegova prava upravljanja i raspolaganja imovinom*,¹⁵ ali i višesmjernost odnosa autoriteta u zadruzi, a zadrugu je istovremeno označio i kao ekonomsku zajednicu (zajednički rad i život te mogući nesrodnički odnosi unutar nje). Značaj teksta E. Sicarda, prema D. Rihtman Auguštin, izniman je, stoga, u teorijskom smislu usustavljenja višeslojnog modela raznih odnosa autoriteta unutar zadrug.¹⁶ U hrvatskoj etnologiji, nadalje, Jasna Čapo Žmegač, krajem devedesetih godina 20. stoljeća, ističe slična razmišljanja o strukturi i funkciji zadrug, prije kao velikog kućanstva, nego kao velike obitelji,¹⁷ a kritički se osvrće na činjenicu da su se dotadašnja istraživanja obitelji u hrvatskoj etnologiji zadržavala na

¹⁰ Temeljem terenskih istraživanja nastala su tako, primjerice, dva objavljena rada Milane Černelić o zadrugama: *Zadruga Rukavina-Jauci iz Smiljanskog Polja kod Gospića*, 1999. godine i *Dvije zadružne obitelji na području Krivoga Puta*, 2000. godine. Vidi više o tome dalje u tekstu.

¹¹ D. PAVLIČEVIĆ, 1989.

¹² Vidi, primjerice: *Seljačke obiteljske zadrug*e, *Izborna građa za 19. i 20. st.* (1960), Svezak 1 i *Seljačke obiteljske zadrug*e, *Izborna građa za 19. i 20. st.* (1992), Svezak 2, u izdanju Etnološkog zavoda, Zagreb.

¹³ Kasnije, u kritičkim osvrtima na ranija istraživanja i pisanja o obitelji, Jasna Čapo Žmegač govori o obiteljskoj i srodničkoj zajednici kakva se u starijoj etnološkoj literaturi označavala terminom *zadruga*, namjerno koristi termin *kućanstvo* umjesto *zadruga*, što obrazlaže u poglavljima o seoskom društvenom i obiteljskom životu (J. ČAPO ŽMEGAČ 1998: 271-284)

¹⁴ Njegov rad je našim znanstvenim krugovima predstavila D. Rihtman Auguštin u knjizi *Struktura tradicijskog mišljenja* (1984).

¹⁵ SICARD, 1974, 30, prema: D. RIHTMAN – AUGUŠTIN, 1984, 179.

¹⁶ D. RIHTMAN – AUGUŠTIN, 1984, 180.

¹⁷ Vidi, u prethodnoj referenci, spomenuti tematski prilog: J. ČAPO ŽMEGAČ, 1998, 271-284.

temi zadruga, kao uskom tematskom, istraživačkom segmentu. Zadružna obitelj je, u etnografskim opisima tijekom 20. stoljeća, kvantitativno prednjačila nad ostalim temama iz obiteljskog života, bivajući tako primarnim, često i isključivim, fokusom etnoloških istraživanja obitelji u hrvatskoj etnologiji. Primjerice, sredinom 20. stoljeća objavljena je većina samostalnih tekstova Milovana Gavazzija, nastalih tijekom prve polovice 20. stoljeća u kojima je Gavazzi, između ostalog, pokušao protumačiti porijeklo južnoslavenskih zadruga, i osvrtao se (1978.) na problematiku zadruga u širem europskom društvenopovijesnom kontekstu te pojedinačne tradicijske djelatnosti u okviru zadruga. Početkom druge polovice 20. stoljeća (1960.) objavljena je, nadalje, pod uredništvom Milovana Gavazzija, publikacija *Seljačke obiteljske zadruga I (Izborna građa za 19. i 20. stoljeće)*, pri tadašnjem Etnološkom zavodu Odsjeka za etnologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

U dosadašnjim pisanim radovima (nastalim u okviru ranije spomenutog znanstvenoistraživačkog projekta, na području Krivog Puta) koji se tiču niza tema iz krivoputskoga tradicijskog života, objavljenima u *Senjskom zborniku* (1999, 2000., 2003., 2004.),¹⁸ na više je mjesta naznačen nedostatak ranijih etnoloških istraživanja na krivoputskom području.¹⁹ Radovi M. Černelić, voditeljice Projekta, nastali na temelju višekratnih terenskih istraživanja na području Like i Primorja osamdesetih godina 20. stoljeća, rijetki su noviji etnološki radovi o obiteljskom životu nekog hrvatskog regionalnog područja. U radovima se autorica bavi pojedinačnim primjerima zadruga, opisanim prema sjećanju živućih članova obitelji, rođenih početkom 20. stoljeća. Zadrugu Rukavina-Jauci iz Smiljanskog Polja blizu Gospića autorica bilježi kao zanimljiv primjer neuobičajeno duge opstojnosti zadruga (sve do kraja 20. stoljeća) te ukazuje na promjene u formi i strukturi unutar zadruga, koje su se odvijale kroz 20. stoljeće. Autoričino bilježenje i opisivanje procesa transformacije korisno je za daljnja istraživanja obiteljskih odnosa na određenom području jer, u svom istraživanju, M. Černelić zadruzi pristupa kao studiji slučaja (*case-study*), a u opisima i interpretaciji odmiče se od generalizacija. S tim u svezi, ističe promjenljivost prilika i razvojnih faza svakog konkretnog slučaja te upozorava kako za općenitiji komparativni prikaz više zadruga ne postoji dovoljan uzorak pojedinačnih istraženih zadruga u Lici.²⁰

¹⁸ Vidi, primjerice, radove Milane Černelić objavljene u *Senjskom zborniku* 26 (1999), 27 (2000) i 30 (2003), te: Danijele Birt, Jasmine Jurković, Petre Kelemen, Marije Kulišić i Ivane Vuković, Marijete Rajković i Tihane Rubić u *Senjskom zborniku* 31 (2004).

¹⁹ Neke od tema koje se dotiču materijalne, društvene i duhovne kulture prvi put su, na području Krivog Puta, istraživane u okviru spomenutoga znanstvenoistraživačkog projekta.

²⁰ M. ČERNELIĆ, 1999, 298.

Sl. 1. Obitelj Juraja Prpića iz Krivog Puta, 1962. (foto Arhiv GMS)

Ipak, etnološka istraživanja nisu potom nastavljena prema nuklearnim obiteljima unutar jedne ili nekoliko susjednih seoskih zajednica određenog područja. Izostanak proučavanja manjih (nuklearnih) obitelji, koje nisu poznavale radnu, hijerarhijsku i diobenu strukturu zadružnog života,²¹ a koje su na krivoputskom području (kao i na ostalom području Hrvatske) bili znatno brojnije, donio je tako oskudniju sliku obiteljskih odnosa na području Krivog Puta. J. Čapo Žmegač (1998.) je, dajući opći pregled povijesnih i tradicijskih okolnosti i etnološki zanimljivih značajki obitelji kao segmenta seoske društvenosti, istaknula kako su: *početkom 20. stoljeća kućanstva u Hrvatskoj (...) u svim regionalnim područjima u prosjeku bila mala te fokusiranje na zadružni oblik obiteljskog života, kao isključivi predmet dosadašnjih etnoloških istraživanja, predstavlja značajni nedostatak u dosadašnjim pristupima i građi kojom raspolažemo.*²²

Ovaj rad je rezultat prvog ispitivanja o obiteljskim odnosima na području Krivog Puta. Temeljen je na propitivanju iskustava i vrijednosti, koje su

²¹ Vidi više o tome dalje u tekstu, u odlomku: *Suživot dviju nuklearnih obitelji (dvojica braće s ženom i djecom) u istoj kući*

²² J. ČAPO ŽMEGAČ, 1998, 254.

imenovani sugovornici iskazivali na osnovi prepričanih priča iz djetinjstva (prije Drugog svjetskog rata) ili iz vlastitih prisjećanja događaja kojih su bili nosioci ili suvremenici (nakon Drugog svjetskog rata do sedamdesetih godina). Iskaze sugovornika – kazivača na više mjesta citiramo te sugovornike navodimo poimence u samome tekstu i na kraju rada. Zbog ovog istraživanja ispitani su nama osobno većim dijelom poznati, "razgovorljivi" kazivači, s kojima je dosad uspostavljen ljubazan istraživački odnos. Navođenje generalija kazivači nisu smatrali problematičnim, te su ih često isticali, iščekujući objavu imena i rezultata istraživanja u znanstvenoj publikaciji – *Senjskom zborniku*. Detaljizirani pregled ispitanih osoba može biti orijentir za neka daljnja terenska istraživanja na tom području, jer rad sadržava niz podataka o kazivačima: ime i prezime, *špicname* (nadimak), djevojačko prezime, godinu i mjesto rođenja, te mjesto stanovanja.²³ Navođenje podataka o kazivačima predstavlja praksu nastavljena iz dosadašnjeg istraživačkog postupka i produkcije znanstvenih radova unutar znanstvenoistraživačkog projekta *Identitet i etnogeneza primorskih Bunjevaca*. S obzirom na to da je riječ o višegodišnjem istraživanju, s kazivačima je uspostavljen blizak odnos, a većina ih je, radi intervjuiranja, posjećena više puta i upitana o različitim temama iz tradicijske kulture krivoputskog područja. Tom prilikom kazivači su bili upitani i za generalije.²⁴

Propitivanje obiteljskog života i odnosa u idućim bi istraživanjima trebalo individualizirati radi saznavanja različitosti pojedinačnih obiteljskih prilika, odstupanja od društvenih simboličkih vrijednosti, koje se, u okviru specifičnih obiteljskih okolnosti, mogu kršiti, nadilaziti, duboko poštivati i dr. Tada bi navođenje generalija zasigurno bilo izostavljeno, a podatci bi se sveli, primjerice, na lokalitet, spol i starosnu dob ispitanika, kao mogući orijentir za daljnja istraživanja.

I

Provedenim istraživanjem na području Krivog Puta obuhvaćeno je nekoliko spomenutih podtematskih cjelina, bez unaprijed zadanog i hipostaziranog oblika istraživane obitelji, a obrađeni tematski blok predstavlja tek jedan segment mogućih pitanja koje na jednom zemljopisnom i kulturnom

²³ Popis sugovornika (kazivača) naveden je na kraju rada.

²⁴ S obzirom na to da je riječ o području na kojem postoji veliki stupanj međusobnog poznavanja i kontakata lokalnog stanovništva, mnogi su kazivači unaprijed imali saznanja o nama kao *istraživačima s Fakulteta* te da su rezultati i podatci namijenjeni objavljivanju u *Senjskom zborniku*.

području mogu biti predmetom etnološkog istraživanja.

Već je Dunja Rihtman upozorila na značaj istraživanja kolektivnih i individualnih vrijednosti u zajednici,²⁵ kao mogućeg istraživačkog i interpretacijskog pristupa, za koji je etnologija, kao znanstvena disciplina, pozvana, a dosad je bila nedovoljno u tom smjeru korištena. Vodeći se znanstvenim prijedlozima D. Rihtman, nastojale smo zabilježiti i interpretirati, prije svega, vrijednosnu, nematerijalnu razinu obiteljskih odnosa i života na području Krivog Puta.

Obitelj na području Krivog Puta

Tijekom 20. stoljeća, prosječan broj članova unutar jedne stambene jedinice – kućanstva, na području Krivog Puta, varirao je ponajprije s obzirom na broj djece u kućanstvu. Iznosio je, najčešće, šest ili sedam. Uz to, nuklearna je obitelj (oženjeni sin sa suprugom i djecom) živjela u kući roditelja, tako da je u jednom kućanstvu paralelno živjelo i jedno ili dvoje pripadnika starije generacije. Na taj način kazivači najčešće i određuju pojam *obitelj*, odnosno, *uža obitelj* – kao zajednicu triju generacija unutar jednog kućanstva. Danas obitelj, u jednom kućanstvu, čini najčešće samo bračni par s djecom, bez pripadnika starije generacije. Ipak, i danas postoje slučajevi kada u jednoj obiteljskoj kući, generacijama obiteljski nasljedovanom prostoru, stanuje dvije ili više nuklearnih obitelji, ali, svaka na zasebnom katu (koji su najčešće tijekom niza godina postupno dograđivani), uz jednog ili dva pripadnika starije generacije (roditelja), također u odvojenom, ili neodvojenom, dijelu kuće.²⁶

Ipak, odgovori na pitanje o razlikovanju *uže* od *dalje* obitelji, međusobno se razlikuju i u čvrstoj su vezi s različitim individualnim iskustvima, kao i različitim individualnim i obiteljskim odnosima i naučenim vrijednostima.

Pojmovi *obitelj* i *rodbina* vrlo se često koriste kao sinonimi, u značenju šire mreže krvno ili ženidbeno povezanih srodnika. Nerijetko se njima ipak razlikuje *obitelj* kao zajednica u užem (emocionalna bliskost, stanovanje u istom kućanstvu, prva tri naraštaja srodstva međusobno) te *rodbina* kao zajednica u širem smislu (rodbina s kojom nema kontakata, dalja srodstva).

²⁵ Svoje je prijedloge u radu iz 1967. godine Dunja Rihtman primijenila na primjerima radne zajednice (radni kolektiv unutar poduzeća), no prijedlozi se odnose i na proučavanja na bilo kojoj drugoj tematskoj i društvenoj razini (D. RIHTMAN, 1967).

²⁶ Dakle, možemo reći da je ipak riječ o tendenciji uspostavljanja relativne stambene autonomnosti nuklearne obitelji (roditeljskog para sa djecom), uspostavljanjem više malih prostornih jedinica, zasebnih kućanstava u jednoj kući.

Osjećaj zajedništva prema daljoj, rodbinskoj zajednici je češće na simboličkoj (poštovanje), nego stvarnoj razini (suživot u istom kućanstvu, u istoj lokalnoj zajednici, kontakti)

Nerijetko se pojmovi *obitelj* i *rodbina* eksplicitno razlikuju, smještanjem u različiti vremenski kontekst: *Obitelj, recimo, sada ja, kad imam svoju ženu, i moja djeca, a familija, isto to se zvalo, recimo, u kući, to neko zove familija, a neko kaže mi smo u familiji ili mi smo rodbina, a zovu se i familija u kući, a žena i muž i djeca. A ta familija u kući je bila, djeca strica i njegova, i dobro, to sve se računa – familija. Isto smo zvali familija, a sad se obitelj, otac i majka i djeca, da je to obitelj, a prije se kaže: Vid, puna kuća familije! Tu su bile tete i strici, baka i djed, ko što je bilo kod mene, njih dvanaestero. I stric, ako ste zajedno bili, stric, stričeva familija.*²⁷

Osobe koje se smatraju dijelom *uže* obitelji najčešće su: *otac, mater i djeca*, odnosno, muž, žena i djeca, te katkada, roditelji vjenčanoga para, kako su kazivači najčešće opisivali značenje *uže* obitelji. U *užu* obitelj katkada se ubrajaju i stric, strina i njihova djeca. Stric, kao očev brat, ima vrlo često vrijednosno, simbolički istaknutu ulogu, određenu patrijahalnim vrijednostima. *Užu* obitelj mogu činiti i: majka, otac i djeca, ali i stric sa ženom i djecom.²⁸ U tom slučaju upotrebljen je termin *familija*, gotovo kao sinonim *užoj* obitelji, s razlikom da je *familija* tek nešto širi pojam koji obuhvaća sve one koji su živjeli u jednom kućanstvu. Znamo da je bilo dosta slučajeva kada su braća (otac sa ženom i djecom i stric sa ženom i djecom) živjela zajedno u roditeljskoj kući i nakon ženidbe: *Sve dok se nisu podijeli, a kad su jeli i pili iz jedne čaše onda su bili familija.*²⁹

Daljom rodbinom smatraju se *od drugog, trećeg koljenja, od bratića i sestranice djeca.*³⁰ Dalja rodbina smatrana je važnim segmentom obitelji u širem smislu, i to prvenstveno u simboličkoj smislu, na razini poštivanja: *Prvo se to sve puno poštivalo, di je i malo kapi krvi.*³¹ Ženina obitelj smatrala se, vrijednosno, u odnosu na muževu obitelj, manje značajnom, kako to eksplicitno potvrđuju svi kazivači. Takvo se vrijednosno poimanje manifestiralo u češćem i čvršćem održavanju međusobnih kontakata, povodom važnih obiteljskih okupljanja, s muževom stranom obitelji, i to temeljem odnosa poštivanja, jače, nego zbog emocionalne privrženosti.³²

²⁷ Tomo Špalj *Cucin*, Špalji.

²⁸ Isti kazivač.

²⁹ Isti kazivač.

³⁰ Mladen Šojat *Bilin*, Francikovac.

³¹ Marija Prpić *Nikolčina*, Francikovac.

³² Marija Prpić *Nikolčina*, Francikovac, Mladen Šojat *Bilin*, Francikovac.

Sl. 2. Pilana Alan, mjesto zapošljavanja muške populacije, 60-te godine 20. st.
(foto Arhiv GMS)

Sedamdesetih godina uslijedila je transformacija obitelji na području Krivog Puta, pretežito uslijed migracija u urbana područja: gradove Rijeku i Senj, te povremenim radnim migracijama, traženjem poslova u drugim regijama Hrvatske.³³ Otvaranjem tvornice u Senju, i državne pilane u Krivom Putu, započela je industrijalizacija ovoga kraja, što je utjecalo na (trajnije ili privremeno) rasipanje obitelji. Radna migracija zahvatila je mahom muškarace koji su, u pojedinim slučajevima, čak mjesecima bili odsutni iz kuće. Te obitelji tako, primjerice, možemo promatrati kao primjere obiteljskih privremenih strukturalnih mijena.

Rodbinski nazivi

Temeljem provedenog prvog terenskog istraživanja o obitelji i obiteljskim odnosima na području Krivog Puta uočavamo nejasnoće u nazivlju i relevantnoj terminologiji uslijed nedostatka bavljenja terminologijom srodstva,

³³ Odlazak u gradove i druga područja, te iseljavanje s područja Krivog Puta, šire su obrađeni u okviru terenskog istraživanja migracija, koje je provela Marijeta Rajković (M. RAJKOVIĆ, 2004, 261-286).

kao i simboličkim značenjima pojedinih naziva. Značajno je i spomenuti, kao doprinos promišljanju terminologije srodstva u hrvatskoj etnologiji, rad Ive Pleše: *Neki aspekti hrvatske terminologije srodstva*, objavljen 1998. godine.³⁴ Autorica je podcrtala značaj terminologije srodstva kao predmeta etnološkog istraživanja, s obzirom na to da su nazivi *povezani sa sustavima srodstva, a time i s pojedinim društvenim odnosima unutar neke skupine*.³⁵ Rad je analiza temeljena na etnološkoj i antropološkoj literaturi, kojom se ciljano problematizira i propituje šira terminologija srodstva, te kao takva, u domaćoj etnološkoj publikaciji, predstavlja usamljen primjer. Razgraničenja i interpretacije korištenih pojmova, koji se tiču obitelji i obiteljskih odnosa (primjerice, *obitelj, proširena*³⁶ i *nuklearna*³⁷ obitelj i sl.), predstavljaju nužan dio daljnjeg etnološkog bavljenja temom obitelji. Ipak, u okviru ovog rada, naglasak neće biti stavljen na značenjska određenja i pojmovnu diferencijaciju, jer, u razgovoru, ispitano stanovništvo nije razgraničavalo određene pojmove i isticalo razliku između *oblikovnih* aspekata obitelji, primjerice, *nuklearnih* i *proširenih*.

U svakodnevnoj komunikaciji, tijekom cijelog 20. stoljeća do danas, upotrebljavali su se rodbinski nazivi,³⁸ od kojih su se neki, ipak, tijekom vremena mijenjali, nestajali, ili su bivali zamijenjeni drugima.³⁹ Prema američkom kulturnom antropologu Williamu Havilandu, srodnička terminologija se prilagođava vrstama srodničkih skupina (spol, dob, naraštaj) koje postoje u svakom sustavu terminologije srodstva, i pomažu razlikovanju jednih od drugih rođaka, ispunjavajući dva važna zadatka: klasificirajući ili razdvajajući osobe unutar rodbine u slične ili posebne kategorije.⁴⁰ Ipak, veliki broj naziva zabilježen prilikom istraživanja na području Krivog Puta, ne znači istodobno da ti nazivi pokrivaju sve moguće vrste i stupnjeve srodstva.⁴¹ Naime, očeva i majčina sestra obje su zvane *tetkom*, odnosno, *tetom*. U

³⁴ I. PLEŠE, 1998, 59-78.

³⁵ I. PLEŠE, 1998, 77.

³⁶ Proširenim obiteljima mogli bismo smatrati višebrojne obitelji, sastavljene od nekoliko nuklearnih, kao i višegeneracijske obitelji, u jednom kućanstvu. Isto tako, termin bi se mogao odnositi i na *zadruga*, kao većim dijeom obiteljske zajednice, koje su i višebrojne i višegeneracijske, ali se pored toga, kao specifične, ističu strukturom vlasničkih odnosa.

³⁷ Nuklearnim obiteljima smatramo one sastavljene od roditeljskog para s djecom, u jednom kućanstvu.

³⁸ Neki autori upotrebljavaju termin *rodbinska imena*. Vidi: IVANIŠEVIĆ, 1987, 331: Prema: I. PLEŠE, 1998, 63.

³⁹ Vidi više o tome dalje u tekstu.

⁴⁰ W. HAVILAND, 2004, 246.

⁴¹ I. PLEŠE, 1998, 73.

direktnom obraćanju uvijek je iza naziva slijedilo osobno ime osobe.⁴² *Teta* ili *tetka* je jedan od rodbinskih naziva koji se prenio na osobe koje nisu dio rodbine: *Onda se* (tijekom 20. stoljeća) *nije zvalo imenom, nego – teta, a svoje prave tetke koje su očeva sestra, majčina sestra zvali bi - tetka, a sada je došao običaj da se i svoje zove teta.*⁴³ Tako je i I. Pleše istaknula kako preispitujući tvrdnju da u hrvatskom jeziku postoji poseban naziv za svakoga člana rodbine i svoje, odmah se mogu uočiti nazivi koji se u Rječniku rodbinskih naziva ponavljaju, odnosno, koji označavaju dvije vrste srodnika. Takav je naziv *tetka*, koji označava i očevu i majčinu sestru (...)⁴⁴

Rodbinski nazivi su, na području Krivog Puta tijekom 20. stoljeća, korišteni kao iskaz rodbinske pripadnosti i znak poštovanja prema osobama koje su dio rodbine. Upravo dodavanjem rodbinskog naziva ispred osobnog imena osobe kojoj se obraćamo, poput: *teta*, *strina*, *djed* i sl., dajemo osobi status, istaknutu ulogu u društvenom kontekstu, ističe se njezinu rodbinsku pripadnost kao društvena vrijednost.

Postojanje mnoštva rodbinskih naziva i njihova vrlo intenzivna uporaba u svakodnevnom diskursu, pokazuju velik intenzitet simboličke povezanosti, bez obzira na činjenicu dijele li članovi u srodstvu isti fizički prostor, odlikuje li ih zajedničko stanovanje ili usmeni kontakt.

Najprisutniji zabilježeni naziv za oca obitelji je *ćaća*, odnosno, *ćaće*, a pojavljuje se i naziv *tata*. Zanimljivo je kako se prilikom direktnog obraćanja sina ocu koristio i drugi rodbinski naziv; nakon što mu se sin više puta obratio s: *djede*, Marko Pavelić *Mijatini* je pojasnio: *Ha, to je od dragosti*. Takvi primjeri obraćanja roditelju s nazivima *djed* ili *baba* potvrđeni su u više lokaliteta krivoputskog područja.⁴⁵ Nakon rođenja djeteta (unuka/unuke), nazive *djed*, odnosno, *baba* ne koriste samo njihovi unuci u direktnom obraćanju, već i njihovi roditelji kada se obraćaju svojim roditeljima, u prisutnosti ili neprisutnosti unuka. Prema Markovim riječima, njegova je supruga svoju svekrvu (*punicu*) nazivala *majkom*, a nakon rođenja djece, *bakom*. Tome Špalj *Cucin* je, primjerice, svojeg oca skoro zva *ćaće*, a poslije, kada je došao unučić, *onda smo ga zvali dede, did, ja koliko se sićam*.

Rodbinski naziv za majku ima više lokalnih varijanti, a razlikuje se i među pojedinim obiteljima. Zlata Tomljanović *Pešina* iz Krivog Puta, primjerice, ističe kako se u njezinoj obitelji, *kako pamti, oduvijek*, koristio naziv *mlada mama*. U

⁴² Paola Pavelić *Ćirilova*, Mrzli Dol; Mladen Šojat *Bilin*, Marija Prpić *Nikolčina*, Francikovac.

⁴³ Zlata Tomljanović *Pešina*, Krivi Put.

⁴⁴ I. PLEŠE, 1998, 64.

⁴⁵ Francikovac, Krivi Put, Špalji i Žuljevići.

ostalim lokalitetima zabilježeni su nazivi: *majka* i *mama*, od kojih se ovaj drugi nešto rjeđe pojavljuje, i to kod kazivača rođenih sredinom 20. stoljeća, dok stariji⁴⁶ pretežito koriste naziv *majka*.

U prvoj polovici 20. stoljeća pa i nakon Drugog svjetskog rata, bilo je obitelji u kojima su se djeca, prema naučenom obrascu poštivanja roditelja i starijeg, roditeljima obraćala sa – *Vi*. Govorilo se: *Vi ćaća, Vi mama*.⁴⁷ S vremenom, u drugoj polovici 20. stoljeća, takvo se obraćanje roditeljima postupno izgubilo. Nazivi za kćer i sina se ne razlikuju među lokalitetima, već se svugdje koriste nazivi: *ćer* i *sin*. Roditelji supružnika međusobno se nazivaju *prijatelj* i *prijateljica* i njihov novi odnos, stečen sklapanjem braka njihove djece, nalaže da se međusobno *poštivaju*.⁴⁸

Kod naziva za *baku* i *djeda* postoje razlike između pojedinih obitelji. Ipak, najuvrženiji nazivi su: *baba* i *djed, did: I dan danas mene moji zovu - baba. Ja sam to htjela, da oni mene zovu "po krivoputski" – baba*, prisjeća se Zlata Tomljanović Pešina. Kao mlada djevojka svoju je baku počela zvati *baba*, a ranije su je ostali članovi obitelji nazivali *starom mamom/majkom*. U Špaljima se baku također nazivalo *babom*.⁴⁹ Braća i sestre Tome Špalja Cucinog iz Špalja, svoju su baku (očevu majku) zvali: *stara majka*, a djeda *stari tata*, kako je zabilježeno i u Francikovcu.⁵⁰ Prema Tominim riječima, njegova su oca, kasnije, djeca nazivala *ćaće*, te je taj naziv u Špaljima postojao paralelno s nazivom *stari tata: Moja braća su zvali moga dida ćaće, a tako ga je i tata moj zva*.

Pojedini nazivi eksplicitno su određivani kao vrijednosno različiti, pri čemu korištenje određenih rodbinskih naziva odražava društvenu stvarnu ili prividnu diferencijaciju. Primjerice, Marija Prpić *Nikolčina* iz Francikovca kaže kako su se nazivi za baku i djeda, u Francikovu i Vrataruši, koristili u obliku *stara mama* i *stari tata*, no, to su bili rjeđe korišteni nazivi i njima se isticalo *poznavanje starine, kako je prvo bilo: Ne svi, neki su zvali, a znate šta, to su vam više neki ljudi koji su kao htjeli kao da su oni odskočili kao od nas*.

Paola Pavelić *Ćirilova* iz Popića, s druge strane, ističe kako je razlikovanje karakteristično na razini - katolička i pravoslavna sela. U pravoslavnim selima baku se nazivalo *starom mamom*, kao izraz poštovanja *jer ona je ipak rodila vlastitu majku*. Nazivi koji se izvode iz naziva baka i djed, jesu: *prabaka* i *pradjed*, odnosno, *prababa* i *pradid*.⁵¹

⁴⁶ Rođeni tridesetih godina 20. stoljeća.

⁴⁷ *Mladen Šojat Bilin*, Francikovac; Tomo Špalj *Cucin*, Špalji.

⁴⁸ Zlata Tomljanović *Pešina*, Krivi Put; Tomo Špalj *Cucin*, Špalji.

⁴⁹ Tomo Špalj *Cucin*, Špalji.

⁵⁰ *Mladen Šojat Bilin*, Marija Prpić *Nikolčina*, Francikovac.

⁵¹ Milka Prpić *Markinova*, Veljun.

Nazivi za dalju rodbinu, izvan uže obitelji, također su raznovrsni. U svakodnevnom diskursu mladi starije osobe (bilo iz rodbine ili izvan nje) ne oslovljavaju sa *ti*, već im se, iz poštovanja, obraćaju sa *Vi*.

Ako je riječ o osobi koja je dio rodbine, u direktnom obraćanju se ispred imena uvijek stavlja rodbinski naziv. Pritom se uočavaju razlike u nazivlju rodbine s očeve i s majčine strane. Sami kazivači tu su razliku znakovito vrijednosno naglašavali, eksplicitno ili implicitno dajući veći značaj rodbini s muške strane. Majčin brat nosi rodbinski naziv *ujak*, dok, s druge strane, očevo brat nosi naziv *stric*. Pretpostavka je da ta diferencijacija leži u vrijednosnom izdavanju jednog u odnosu na drugog, u smislu patrijahalnih obrazaca mišljenja i ophođenja. Ta se razlika ne proteže uvijek na ženske članove. Ne postoji razlika u nazivu za majčinu i očevu sestru. Obje su *tetke*, ili, u novije vrijeme, *tete*. Stičeva žena, ipak, dobiva naziv izveden iz njegovog - *strina*. Majčin brat *ujac/ujak* određuje naziv za njegovu ženu - *ujna*.

Polovicom 20. stoljeća korišteni su nazivi *ujac* i *ujna*, što je zabilježeno u mjestu Špalji, u kojemu danas, kako ističe Tomo Špalj *Cucin*, njegovi nećaci njega nazivaju *ujom*, jer to je sad po novoj modi.

Stričeva i ujakova djeca nose isti naziv - *bratić* i *sestrična*, odnosno, *bratućed* i *sestrana*, od kojih su se ovi drugi koristili u prvoj polovici 20. stoljeća. Ti nazivi koriste se za rodbinu s očeve, kao i s majčine strane.⁵² Bratovo dijete naziva se *sinovac*, odnosno, *sinovka*.⁵³ Taj se naziv (i za muškarca i ženu) danas izgubio i zamijenjen je nazivima: *nećak*, *nećakinja*, što je prvotno označavalo isključivo tetku i djecu njezine sestre.⁵⁴ Djeca tetke i tetka, te ujaka i ujne, nazivaju se *nećakom* i *nećakinjom*, odnosno, *netjak* i *netjakinja*.⁵⁵ Naziv *netjak* doživio je tijekom druge polovice 20. stoljeća promjenu pa se danas češće koristi naziv *nećak*.⁵⁶

Ženidbom i udajom se pridružuju novi članovi obitelji i rodbine. Time se povećava i broj korištenih rodbinskih naziva. Nazivljem se razlikuju muški i ženski rođaci stečeni udajom, odnosno, ženidbom. Mužev brat ženi postaje *djever*, odnosno *diver*.⁵⁷ Žene od dva brata postaju *jetrve*.⁵⁸ Suprugova sestra

⁵² Tomo Špalj *Cucin*, Špalji; Zlata Tomljanović *Pešina*, Krivi Put.

⁵³ Marko Pavelić *Mijatina*, Zlata Tomljanović *Pešina*, Krivi Put; Milka Prpić *Markinova*, Veljun; Tomo Špalj *Cucin*, Špalji.

⁵⁴ Zlata Tomljanović *Pešina*, Krivi put.

⁵⁵ Zlata Tomljanović *Pešina*, Krivi Put; Tomo Špalj *Cucin*, Špalji; Marija Prpić *Nikolčina*, Mladen Šojat *Bilin*, Francikovac.

⁵⁶ Zlata Tomljanović *Pešina*, Krivi Put.

⁵⁷ Marko Pavelić *Mijatina*, Zlata Tomljanović *Pešina*, Krivi Put; Tomo Špalj *Cucin*, Špalji; Milka Prpić *Markina*, Veljun.

ženi postaje *zaovom* ili *zavom*, dok žena njoj i njezinim roditeljima postaje *nevistom*.⁵⁹ Suprugu je sestrin suprug *svak*, a bratova žena *svastika*.⁶⁰

Nadalje, brat udane žene je njezinom suprugu *šurjak*.⁶¹ Suprug njemu i njegovim roditeljima postaje *zetom*.⁶² Ipak, suprug i ženin brat češće obojica koriste naziv *šurjak* u međusobnom obraćanju.

Pašanci, *paši* su jedan drugome muževi dviju sestara.⁶³ *To je, ako smo nas dva uzeli dv'je sestre, oženili, onda bi bili pašanci.*⁶⁴ *Paši, mi smo govorili.*⁶⁵

Nevjesta, *nevista* je mlada koja, nakon udaje i prelaskom u novo kućanstvo, svim ukućanima postaje *nevistom*. Ona je *nevista* ocu i majci i muževoj braći. Isto je kao i kod naziva *zet*; on bi ženinim roditeljima bio *zet*, ali ženinoj braći i sestrama je *šurjak*, odnosno *svak*. Osim naziva *nevjesta* koristio se i naziv *snaja*, ali vrlo rijetko. Većina kazivača ističe kako je taj naziv preuzet iz kontinentalnih krajeva Hrvatske.

Nevjesta i *zet* roditelje supružnika nazivaju *punicom* i *tastom*. Naziv *punac* rijetko se koristio u direktnom obraćanju.⁶⁶ To su termini koji se koriste samo kada bi se eksplicitno objašnjavala njihova uloga u obiteljskom stablu, no, u svakodnevnom ophođenju se ne koriste. U razgovoru *nevista* *punicu* oslovljava - *majko*, a tasta - *tata*. U novije vrijeme, od sedamdesetih godina 20. stoljeća, mlade *nevjeste* svoje svekrve sve više nazivaju drugim rodbinskim nazivom: *teta*, ili im se obraćaju samo sa *Vi*: *Prije je bio je bio običaj zvati svekrvu majkom, koje bi ženske došle svoju svekrvu bi zvale majkom, a sada je zovu tetom, a neko zove mamom, a mene moje zovu mamom i babom.*⁶⁷ Marija Prpić *Nikolčina* je u razgovoru podržala obraćanje sa *Vi* istaknuvši: *Ako muž poštiva moje roditelje, onda što ja ne bi njegove.* Nadalje, na cijelom ispitanom području Krivog Puta potvrđena je česta uporaba rodbinskog naziva *teta*, od

⁵⁸ Pavla Pavelić *Ćirilova*, Mrzli Dol; Tomo Špalj *Cucin* Špalji; Marko Pavelić *Mijatina*, Žuljevići; Milka Prpić *Markinova*, Veljun.

⁵⁹ Tomo Špalj *Cucin*, Špalji; Mladen Šojat *Bilin*, Marija Prpić *Nikolčina*, Francikovac.

⁶⁰ Tomo Špalj *Cucin*, Špalji; Mladen Šojat *Bilin*, Marija Prpić *Nikolčina*, Francikovac. Tijekom istraživanja zabilježili smo šaljive stihove: *Imam ženu i svastiku, obadvije prave gimnastiku*, koje nam je kazivao Mladen Šojat *Bilin*.

⁶¹ Tomo Špalj *Cucin*, Anka Špalj *Cucina*, Špalji; Marko Pavelić *Mijatina*, Žuljevići; Zlata Tomljanović *Pešina*, Krivi Put; Mladen Šojat *Bilin*, Marija Prpić *Nikolčina*, Francikovac.

⁶² Tomo Špalj *Cucin*, Špalji; Mladen Šojat *Bilin*, Francikovac.

⁶³ Marko Pavelić *Mijatina*, Žuljevići; Paola Pavelić *Ćirilova*, Mrzli Dol; Zlata Tomljanović *Pešina*, Krivi Put; Tomo Špalj *Cucin*, Špalji; Mladen Šojat *Bilin*, Francikovac.

⁶⁴ Marko Pavelić *Mijatina*, Žuljevići.

⁶⁵ Tomo Špalj *Cucin*, Špalji.

⁶⁶ Marko Pavelić *Mijatina*, Milka Prpić *Markina*, Veljun.

⁶⁷ Zlata Tomljanović *Pešina*, Krivi Put.

sedamdesetih godina i u današnje vrijeme, primjerice, kako to Mladen Šojat *Bilin* ističe: *Ja znam puno mladih nevista da zovu svekrvu tete, a i punicu zove teta.*

Rodbinski nazivi koriste se katkad i u razgovoru sa starijim susjedama, s nekim tko nije dio rodbine, ali koga se smatra bliskim: *Kod nas se zvalo tatinu sestru, rećemo tetka, nije teta, a ove babe što su bile od nas starije - teta, baba – teta, a tetka je tatina sestra ili mamina.*⁶⁸ Isto potvrđuje i kazivanje zabilježeno u Francikovcu: *Obično si komšiju starijeg zvao stricom.*⁶⁹ *Kako smo se kojoj naučili. Mi smo ovdje imali jednu, ta je bila, njezin muž je nam bio vjenčani kum, tu smo zvali, ja sam ju zvala kuma, a ovi su je svi drugi zvali teta Mara. A jednu smo imali baku, tu smo svi zvali - majka. A njezinog - ćaća, starog muža joj. Tako su zvali svi, i dica, i mladi i stari, ćaća i majka. To kako koga naviknu zvat. Nekome teta, nekome strina, nekome kuma i tako. I nije se prvo starim ženam govorilo ti, nego vi. Lipo pozdravi, a danas proleti ka majmun.*⁷⁰

Većina kazivača rodbinske nazive koristi u svakodnevnoj komunikaciji. Obraćanje se često ne vrši imenom, već, iz poštovanja i dragosti, rodbinskim nazivom. Mladi korištenjem rodbinskih naziva izražavaju poštovanje prema starijima: *Stariji se poštiva svako. Nema veze što je, je li rod, je li susjed i svakog.*⁷¹ Obraćanje rodbinskim nazivom vrši se, bez iznimke, u padežu vokativu. Tako se, primjerice, kaže: *diveru*, ili, *svaku*. Muž i žena jedan drugog su tijekom 20. stoljeća, prema kazivanjima svih kazivača, oslovljavali imenom, a to čine i danas.

Pojedini nazivi su, dakle, doživjeli promjenu, ili su nestali iz uporabe i zamijenjeni su drugim, već postojećim rodbinskim nazivom. Primjer predstavljaju nazivi: *sinovac* i *sinovka* (bratov sin i kćer muškoj osobi). Zamjenjeni su nazivima: *nećak* i *nećakinja*. Nazivi kao: *bratućed* i *sestrana* zamijenjeni su nazivima: *bratić* i *sestrična*. No, vremensko razdoblje, kao i razlog tih promjena ne mogu se jasno odrediti. Najvjerojatnije razlog leži u praktičnosti oslovljavanja ili pak u manjem značenju članova šire rodbine u svakodnevnom životu pojedinca (uslijed raseljavanja njezinih članova iz lokalne zajednice). U novije vrijeme bogat sustav nazivlja rođaka, koji se stječu ženidbom, kao što su: *zaova*, *diver/djever*, *jetrva*, *svak/svaja* i *pašanac*, zamjenjuje jedan uopćeni naziv: *šogor*, odnosno, za žensku osobu, *šogorica*.

⁶⁸ Tomo Špalj *Cucin*, Špalji.

⁶⁹ Mladen Šojat *Bilin*, Francikovac.

⁷⁰ Pavla Pavelić *Ćirilova*, Mrzli Dol.

⁷¹ Paola Pavelić *Ćirilova*, Mrzli Dol.

Uporabna terminologija srodstva (nazivi koji se koriste u osobnom obraćanju) na području Krivog Puta danas općenito pokazuju tendenciju za smanjenjem raznovrsnosti korištenih naziva.⁷²

Siromaštvo. Implikacije na obiteljski život

U razgovoru o obitelji kazivači su sami vrlo često isticali različitost načina života danas u odnosu na doba njihove ženidbe i udaje, ili pak ranije, ženidbe i udaje njihovih roditelja.⁷³ Razlike se ponajviše vide u izrazitoj promjeni materijalnih uvjeta za život jedne obitelji. Razlog tomu su različite povijesne i društvene okolnosti, smjena ratova i društvenopolitičkih sustava, razvoj u vidu industrijalizacije (pojava traktora, automobila, državnih tvornica otprilike od sedamdesetih godina 20. stoljeća) i sve veći odlazak na rad ili stalno preseljenje u gradove. Kazivači pritom ističu težak život *prvo*,⁷⁴ u pogledu ručnog, mukotrpnog rada i općeg siromaštva, nepostojanja sistema mirovina i državne pomoći. Ističući važnost uvođenja socijalnih državnih mjera za vrijeme *Titine* Jugoslavije, Milan Prpić *Markin* iz Veljuna se, primjerice, osvrnuo na vrijeme prije i nakon Drugog svjetskog rata: *To su nekadašnja vremena teška bila. Nije se dalo do ničega doći. Ovo sad, otkad je Tito, to svi na njega galame, a Tito je majka bio, za radnika. Nije radio onaj 'ko nije tija radit, a svako je posa moga dobit! I najmanje dite! Samo ako hoćeš delat. To je prije bila muka Isusova. Za vrijeme stare Jugoslavije nije se posa' dobiva. I ono prvo, cijelu zimu traži sirota posla, dođe kući, i goli i bosi, i dinara nije zaradila nigdje. Nije bilo zarade. A danas sve to, vidiš, dalo se omladini prednost, ... pa i treba i omladina imat, na njima ostaje, ali nekada se išlo i golo i boso i svakako. Nije bilo ni škole. To se počelo obnavljat tek kad je Tito doša, da je natera sve. Nije tu bilo nekih puteva, ničega, to je jedna pustinja velika bila.*

Muškarci s područja Krivog Puta su, tijekom 20. stoljeća, do otprilike sedamdesetih godina, radili većinom u šumi, na izvlačenju trupaca, ili na izgradnji cesta.⁷⁵ Milan Prpić *Markin* iz Veljuna je, primjerice, radio na

⁷² Isti nazivi upotrebljavaju se za više srodnika (primjerice, *bakom* postaje i *prabaka*) ili se stvara novi naziv, koji označuje više srodnika (primjerice, *didak* i *pradid* postaju: *dido*), kako, prema literaturi, uočava i I. Pleše (I. PLEŠE, 1998, 75). Na području Krivog Puta takve i slične promjene potvrdili su svi ispitani kazivači.

⁷³ Opisi se odnose na prvu polovicu 20. stoljeća, za vrijeme *stare* (kako lokalno stanovništvo govori, a misli se na Kraljevinu) Jugoslavije te prije, za vrijeme i netom nakon Drugog svjetskog rata.

⁷⁴ Za vrijeme *stare* (Kraljevine) Jugoslavije.

⁷⁵ Milan Prpić *Markina* iz Veljuna.

cestogradnji te se prisjeća kako je to bio mukotrpan, dobro plaćen, ali u pogledu pružanja sistema socijalne sigurnosti (radnoga staža), nesiguran posao. Također, takvi su poslovi značili i višemjesečnu odsutnost iz obitelji. Prisjeća se tako rada na izgradnji cesta: *Od cesta, to je uvijek nesigurno, socijalno to, to je drugo, to se razlikuje od zarade, jer mi smo dobru zaradu imali, al' nam nije ni'ko prizna' to. I onda su ljudi patili, ja sam ti patija ka' Isus, I ti svi radnici, pješke kad se ide, put, zimi je iša' autobus jedan za Trst i ja sam sjeo u njega, u četiri sata je otiša' zadnji za Rijeku i sjedni sam i tamo do Vratnika točno u pol noći dođi, a mećava, oluja, snijeg do zubi! A kad dođeš mokat pa čekaj autobus pa smrzneš se k'o led ledeni! Teško je bilo, radili smo k'o vrag, k'o životinje, zato sam ja reka', to vražje misto. Ja sam sretan što su mi dica napustila ovo.* Marko Pavelić *Vranićev* iz Pavelića također se prisjeća rada u šumi, kao teškog i mukotrpnog posla, te da je rad započeo već sa 17 godina. Ipak, kao olakotnu okolnost ističe kako je radni staž sjekača bio beneficiran, što opet ukazuje na mukotrpnost takvog posla: *Ja sam sve godine radio u šumi najprije u siječi drva, ručnom pilom, pa motornom, a onda na utovar elemenata, a kasnije sam otišao u Senj, trpali smo trupce na brodove i išli smo u šumu makljat celulozu sa drveta, jer to kao nije valjalo. Samo sam ja sad već dugo u penziji, 22 godine, a ja sam ima 35 godina staža kad sam otiša', jer mi koji smo radili u šumi imamo beneficirani radni staž kao sjekač.* Svi kazivači ističu težinu tih poslova, no, istovremeno uviđaju nužnost rada kako bi financijski mogli skrbiti za obitelj: *Ja na terenu, na poslu, nema me kod kuće, al' morali smo držat' posa', nemaš što jest.*⁷⁶

U potrazi za boljim životnim i radnim uvjetima, odlazak radno sposobnoga mladog stanovništva s područja Krivog Puta u gradove predstavljao je stalnu tendenciju i proces tijekom čitavog 20. stoljeća. Stanovništvo Krivog Puta sa svojim je obiteljima najčešće iseljavalo u bliže gradove: Senj,⁷⁷ Rijeka,⁷⁸ Novi Vinodolski,⁷⁹ u kontinentalne gradove: Zagreb⁸⁰ Gospić⁸¹ i

⁷⁶ Milan Prpić *Markin* iz Veljuna.

⁷⁷ Milka Prpić *Markina* iz Veljuna, Marko Pavelić *Vranićev* iz Pavelića, Milan Cvitković iz Katića.

⁷⁸ Milan Prpić *Markin* iz Veljuna, Milka Prpić *Markina* iz Veljuna, Milan Cvitković iz Katića

⁷⁹ Milan Krmpotić *Zekonja* iz Veljuna.

⁸⁰ Milan Prpić *Markin* iz Veljuna: *Završio je četiri razreda osnovne i otišao ča. Nije se ni vraća onda, a šta će, tamo se i školova i oženja se. Ne samo on, tako su svi otišli odovuda.* Milka Prpić *Markina* iz Veljuna: *Otišao je kod moje sestre, svoje tete. I sestra moja, udana je u Zagrebu.*

⁸¹ Milan Krmpotić *Zekonja* iz Veljuna.

Kutinu,⁸² ili dalje, primjerice, na otok Rab,⁸³ vrlo često u Slavoniju⁸⁴ (Ćaćinci, Požega, Lasinje, Vinkovci, okolica Bjelovara), dijelom u Vojvodinu (Kikinda),⁸⁵ te čak u prekomorske zemlje: Ameriku,⁸⁶ Kanadu⁸⁷ i Brazil (Brasillia),⁸⁸ u potrazi za poslom. Temeljne razloge iseljavanja lokalno stanovništvo vidi u općem siromaštvu kraja, u nezaposlenosti, slabom razvoju privrede, oskudnom tlu, jakoj buri i općenito slaboj naseljenosti stanovništva. Nepovoljne vremenske prilike su stalno prisutna karakteristika kraja, koja je tjerala ljude na iseljavanje: *Zimi je zlo. Pa zatvori promet pa tu dođe na osam dana da ne pročisti. I nestane struje i to je ono. Tu su i jake bure i vjetrovi. Jedino priko lita, nema di lipše nego tu, zato što je čist zrak, nema zagađenja.*⁸⁹ Česta su, stoga, bila iseljavanja s krivoputskog područja u Slavoniju: *Težak je život ovde, tu nemaš ništa, to je sirotinja, to je zemlja porozna tu, nije rodna. Evo smo mi morali sijati pšenicu, ječam, zob, kukuruz, čak i proso i heljdu. Mor'o si, jer nisi imao prihode za kruh, mor'o si odnekud. I na mlinicu se vozilo tamo u Brlog, prema Otočcu, tu, malo dalje. Za kruh. A trebalo je i za stoku nešto, za svinje hraniti, mor'o si imat nešto ječma ili zobi, eto, tako. Najviše je naših ljudi zato otišlo u Slavoniju onda.*⁹⁰

Navodeći ove razloge, stanovništvo naglašava razumljivost stalne tendencije iseljavanja s područja Krivog Puta. To se posebice odnosi na stariju populaciju, u mirovini, koja, slijedom navedenih uzroka, odobrava odlazak svojih mladih s područja Krivog Puta i prethodnog raseljavanja svoje braće i sestara iz obiteljske kuće, također u potrazi za zaposlenjem.

Iz obližnjih gradova poneki iseljeni mještani danas tek povremeno (najčešće ljeti) vraćaju u sela Krivog Puta (da provjete kuću, okopaju zemlju ili vikendom s manjom djecom proborave u rodnom mjestu).

Odlazak na rad, *trbuhom za kruhom*⁹¹ te trajno preseljenje u gradove i druga područja Hrvatske, kazivači bez iznimke ocjenjuju dobrom odlukom,

⁸² Isti kazivač.

⁸³ Milan Krmpotić *Zekonja* iz Veljuna: *Kćer je delala tu jedno tri godine, četiri. A onda se udala i otišla na Rab. Dečko je dela u Senju na brodu, tovario je trupce za Italiju, vozio iz Italije, dolazija tu, tako su se upoznali i... spasila se, dite moje, spasila.*

⁸⁴ Milan Krmpotić *Zekonja* iz Veljuna, Milka Prpić *Markina* iz Veljuna, Pavla Pavelić *Vidina* iz Veljuna, Milan Cvitković iz Katića.

⁸⁵ Milan Krmpotić *Zekonja* iz Veljuna.

⁸⁶ Marko Pavelić *Mijatina* iz Žuljevića.

⁸⁷ Pavla Pavelić *Vidina* iz Veljuna.

⁸⁸ Milan Krmpotić *Zekonja* iz Veljuna.

⁸⁹ Isti kazivač.

⁹⁰ Milan Prpić *Markin* iz Veljuna.

⁹¹ Milan Prpić *Markin* iz Veljuna

podvlačeći siromaštvo vlastitog kraja kao temeljni poticaj za odlazak. Najveći broj djece rođene dvadesetih i tridesetih godina 20. stoljeća⁹² raselilo se iz obiteljske kuće nakon udaje ili ženidbe: *Nije moga' ovdje živjet svi, pa je ne'ko osta', ne'ko otiša, bježa'. Tak 'ko je bježa', taj je bija pametniji. Moj muž je ostao što nije volija ić' dalje, što je volija delat na zemlji, ali što sad ima od nje, nema ništa k'o ni mi (ona, sin i snaha) danas, ništa.*⁹³ Pritom u obiteljskoj kući ostaje jedno (najčešće muško) dijete koje dohranjuje i uzdržava roditelje u starosti (*starčenje*) te dobiva obiteljsku kuću u nasljeđe kao imovinu, dok se druga braća odriču svog dijela. Katkad je, tijekom 20. stoljeća, u kući ostajao najstariji brat, no, to nužno nije bilo pravilo: *Ha, koji će ostat nek' ostane, a mi drugi idemo ča i gotovo. Oni moraju ić' ča, a jedan mora oca i mater dohranit. Nema tu.*⁹⁴

Često bi u kući ostajao zadnji neoženjeni sin, jer bi se ostala braća i sestre, oženjeni i udani, ili već sa svojim obiteljima, ranije bili iselili. Isto tako, skromnost imovinskih prilika na području Krivog Puta nije omogućavala nasljedstvo veće od obiteljske kuće, zbog čega su mlade obitelji mahom i iseljavale u druge krajeve (puno njih u Slavoniju) te i danas, kada su mnoge kuće ostale prazne, ne postoji interes za povratkom, niti potražnja drugih ljudi za prodajom i ponudom tih kuća na tržištu: *ono prvo,*⁹⁵ *je bio taj običaj stariji da ono ostaje tobož na njemu (najstarijem sinu) imanje, ali to doli po Slavoniji, di ima što ostat, a vrag će ovdje ostavit što, što će mu ostat?*⁹⁶ Istovremeno, ističe nezadovoljstvo time što je ostao u selu i naslijedio kuću: *Ostala je, vraga svoga, pa mi to porez nabije, što nemam mirovine kako treba. Svi otišli ča, odrekli se, meni ostavili, meni, za vraga moga. Meni ostavi i ja plaćaj porez od mirovine. Moga sam imat bar dvadeset kuna više od mirovine. A od toga ništa nemam, moj se sin, ni jedan, neće tu nikada vratit. Mogu doć ispeć janje, tu u ladovini, al da će on tu, vrag, nikad više. Ako dođe turizam jedino...* Također, Milan Zekonja iz Veljuna navodi slična razmišljanja u pogledu svog ostanka u selu: *Mora sam ostat radi roditelja. Radi oca i matere. Kud će oni? Svi su odšli, da ja odem, kud će oni? Sve je odšlo to po svitu.* Nakon što se oženio, jedno kraće vrijeme je još jedan brat živio u obiteljskoj kući dok se i on nije oženio, *tako da sam ja, prisjeća se Zekonja, osta ovde radi oca i matere. Da nije bilo njih živih možda ni ja danas ne bi bija ovde. Braća su se odrekla u korist mene, tako da sam ja samo vlasnik. Ali da ima tko, ja bi to sve prodao, da ima tko da*

⁹² To je dob ispitanih kazivača.

⁹³ Pavla Pavelić Vidina iz Veljuna.

⁹⁴ Milan Prpić Markin iz Veljuna.

⁹⁵ Prvo se odnosi na početak 20. stoljeća, što je u razgovoru naknadno precizirano.

⁹⁶ Milan Prpić Markin iz Veljuna.

hoće kupit, ja bi sve proda, i kuću i štalu i zemlju i traktor i sve bi ja proda. Bolje bi bilo da nisam ni ja osta'. Da nije bilo oca i matere, ne bi ni ja. Ne moš ostavit starčenje. Kud će?

Također je, katkad, i kćer mogla ostati u obiteljskoj kući i naslijediti kuću.⁹⁷ Ipak, čini se kako je to bila rijetka pojava, jer za takve slučajeve nije dobiveno konkretnih, poznatih potvrda od ispitanog stanovništva, iako, pretpostavljamo, daljnjim istraživanjem bi zasigurno bio zabilježen pokoji slučaj. Isto tako, pri naslijeđivanju nije nužno vrijedilo pravilo najstarijega te da je kuća najčešće ostajala onom *koji hoće*, što govori o tome kako se kuća na području Krivog Puta nije smatrala posebno isplativom i vrijednom imovinom.⁹⁸

Zanimljiva pojava, kao rezultat mnogobrojnosti djece i siromaštva praksa je odlaska iz roditeljskog doma i mjesta stanovanja, što se nazivalo *služenjem, ići služiti*. Podatci o odlasku *na služenje* zabilježeni su u mjestima: Šolići⁹⁹ i Francikovac.¹⁰⁰ *Naše mlade djevojke il' su čuvale goveda, il' su išle služiti, od Senja do Zagreba.*¹⁰¹ Djevojke su odlazile u navedene gradove *kod gospode, pa su se tamo nešto i naučile i ostale.*¹⁰² Na služenje su djevojke odlazile tijekom prve polovice 20. stoljeća, jer *su se poslije* (Drugog svjetskog) *rata sve zaposlile u tvornicama, a inače su sve služile.*¹⁰³

Anka Šolić *Tutanova* iz Šolića jedna je od žena koje su, kao mlade djevojke, sa četrnaest godina, *išle služiti*. Razlozi su bili: brojnost djece (njih devetoro) i siromaštvo. Žene su u okviru *služenja* u gradovima obavljale poslove u kući i oko kuće: *Nas je bilo devetero djece, al' nigdje nije bilo ovako rada k'o sada ima. Ni tvornice, nigdje ništa. Otac bi otiš'o, on je bija obični zidar, iša' je sa ru'sakom, pitaj Boga kuda, pješice. I tako bi tad donija, jer ljudi nisu zimi išli, nego su bili kod kuće, i onda od čeg ćeš živit? Nas je bilo puno djece, išli smo služiti. Ovdje je bila jedna moja rodbina, ona je otišla u Rijeku pa je naučila i talijanski. Išle su žene prat veš, peglat, u gradove. A ova koja nije otišla, ta je ovako služila kod koga, il mu blago čuva il dite malo čuva il tako.* Žene su, također, sredinom 20. stoljeća muškarcima koji su radili u šumi osiguravale topli dnevni obrok, te se, primjerice, Anka Šolić *Tutanova* prisjeća takvih odlazaka: *Išle smo u šumu kuvat ljudim'. Tu su se, jer ova naša šuma*

⁹⁷ Prema kazivanju Marka Pavelića *Mijatine* iz Žuljevića.

⁹⁸ Prema kazivanju Marka Pavelića *Mijatine* iz Žuljevića.

⁹⁹ Anka Šolić *Tutanova* iz Šolića.

¹⁰⁰ Marija Prpić *Nikoličina* iz Francikovca, Mladen Šojat *Bilin*.

¹⁰¹ Isti kazivači.

¹⁰² Isti kazivači.

¹⁰³ Marija Prpić *Nikoličina* iz Francikovca.

*puna je bila ljudi od svakud. Bosanaca, tu su se drva izgonjala, šlajsa, moj je muž bija, on je ima konje, državne, pa sam i njemu kuvala, zato sam i ostala s njim onda u braku (smije se). Služenje nije bilo rijetka pojava. Služenje je bio težak posao, ali je mnogo djece i mladih žena s područja Krivog Puta bilo prisiljeno ići služiti zbog neimaštine: Puno, puno je išlo. Nekom čuvat blago, ne'ko se javio, budi i sirotinja, sto krpa ima na gaćami i bosu i da budu sve puni trnja i stučeni i koščice ove, sve budi krvava, dicit. Di je bilo jedno dite ili dvoje, onda je bilo bolje, a di je bilo više, tu je bilo dosta isto sirotinje. A bilo je, dosta, uvijek puno dice. Nije bilo k'o sad. Onda nije bilo ni tol'ke pismenosti po selu. 'Ko je ima srednju školu? Onda nije se ni znalo.*¹⁰⁴

Broj rođene djece. Pad nataliteta, razlozi, vrijednosti

Tijekom prve polovice 20. stoljeća žene su rađale uglavnom oko desetero ili više djece. Iako je pored većeg broja rođene djece bila i veća smrtnost djece, broj stanovnika na području Krivog Puta u prošlosti je bio znatno veći nego danas. Prema službenim popisima stanovništva,¹⁰⁵ mogu se uočiti znatne razlike u broju stanovnika, uzrokovane iseljavanjem i sve manjim udjelom mladog stanovništva: *Današnji Mjesni odbor Krivi Put ima površinu 92 km², po popisu iz 1981. imao je 599 stanovnika, a po popisu iz 1991. 449 stanovnika da bi po posljednjem popisu iz 2001. godine imao 495 stanovnika.*¹⁰⁶

*Nekad, prvo (tako je kod nas prvo bilo) je u selima bilo više rođene djece*¹⁰⁷ (iako se istovremeno ističe i veća smrtnost djece), kao i veća brojnost obitelji koje su živjele na području Krivog Puta: *K'o da se to znalo! Žena dok je bila sposobna rađala je, a danas se djeca planiraju. A malo se di da ih je bilo manje, osim da žena nije bila sposobna za roditi.*¹⁰⁸ Dvadesetih i tridesetih

¹⁰⁴ Anka Šolić Tutanova iz Šolića.

¹⁰⁵ Vidi rad B. LJUBOVIĆ, 2007, (u tisku). U tekstu se navodi: *Službeni popisi stanovništva provode se od 1857. godine, a posljednji je proveden 2001. godine. Na temelju podataka iz tih popisa vidljiv je rast stanovništva do 1910. godine, da bi nakon tog popisa broj stanovnika stalno opadao. Posebice dolazi do pada stanovništva nakon 1961. godine kada se stanovništvo masovno iseljava odnosno napušta naselja sa područja Krivoga Puta, Alana, Podbila, Mrzlog Dola, Veljuna Primorskog i Vrataruše, te odlazilo u gradove u potrazi za boljim životom. Sadašnje stanje stanovništva u tim naseljima najbolje pokazuje posljednji popis iz 2001. godine.*

¹⁰⁶ Ibid., u tisku.

¹⁰⁷ U razgovoru je utvrđeno da se kazivanja o tome kako je bilo *prvo*, odnose na vrijeme koje kazivači poznaju prema pričama starijih, najčešće roditelja ili baka i djedova, a proteže se od početka 20. stoljeća, prije Drugog svjetskog rata, do sredine 20. stoljeća.

¹⁰⁸ Zlata Tomljanović Pešina iz Krivog Puta.

godina 20. stoljeća, u obitelji je bilo desetero,¹⁰⁹ petnaestero, šesnaestero¹¹⁰ pa čak i osamnaestero djece. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća, također je bio prisutan velik broj rođene djece unutar jedne obitelji.¹¹¹ Veći broj djece, u odnosu na sljedeću generaciju i danas, bio je, još do sredine 20. stoljeća, uobičajen u obiteljima na području Krivog Puta: *Sve su tada imale. Neko 10, neko 12, neko 5.*¹¹² *Ne'ko je ima' osmero, ne'ko devetoro, al' nije ih bilo ispod četvero. Kod Luke ih je bilo 16 i njegov ćaća se dvaput ženio (smije se), a i kod Milana ih je bilo 18-ero. Ispod 8 je malo bilo.*¹¹³ Isti kazivači, rođeni dvadesetih i tridesetih godina 20. stoljeća, najčešće nadalje imaju po dvoje ili troje djece, što pokazuje izrazito smanjenje broja rođene djece u okvirima smjene jedne generacije. Razloge takvoj velikoj promjeni u broju rođene djece kazivači vide u vlastitim nastojanjima da djeci pruže osnovnu socijalnu sigurnost, u vidu prehranjivanja te osnovnog, ili, rjeđe, srednjoškolskog ili stručnog školovanja. U skladu s predodžbom o vlastitim materijalnim mogućnostima su, stoga, racionalizirali broj djece: *Da šta su, nego po sedmero, osmero, desetoro, po četrnaestoro! Posli su ljudi, vidilo, nije posla bilo, nije ništa bilo, onda su mlađi bili pametniji – šta će stvarat sirotinju kad nema kuda ni sobom.*¹¹⁴ Milan Krmpotić *Zekonja* iz Veljuna zanimljivo pojašnjava zašto je imao samo troje djece, dok je njih braće i sestara bilo šesnaestero: *Oooo, bilo nas je čuda, osmero nas je bilo živih. Osmero mrtvih i osmero živih. Pomrlo ih. Šesnaest ih je majka moja imala, tri puta po dvoje. Trinaest puta rodit, a šesnaestoro dice!* (smije se) *Nije to zgodno hranit bilo, puno djece, a ja sam mora bit na poslu, a ona, to je već bilo, baba nam je došla... A poslije bi majka (žena njegova) volila, al ne moreš ti, od posla i malo novaca, a imali smo i blaga puno, stoka je (...) uvijek se držalo to... Ne možeš puno dice, kako ćeš š njim...* Također, zanimljivo tumačenje razloga namjernog smanjenja broja djece je ono Milana Prpića *Markinog* iz Veljuna, koje ukazuje na povezanost materijalnih mogućnosti i promjena vrijednosti u društvu u odnosu na to što se djetetu treba pružiti: *Takav je tada običaj bio. Nije ga bilo tada sramota vidjet ni gola, ni bosa, moraš ih samo hranit. A već kad sam ja doša se to gledalo. E, a tek danas. A onda je to bilo: šta je koga bilo briga kol'ko će dice imat. Onda su i ljudi bili nepismeni, a poslije i danas je drukčije.* Milanovi roditelji imali su

¹⁰⁹ Milka Prpić *Markina* iz Veljuna.

¹¹⁰ Milan Krmpotić *Zekonja* iz Veljuna.

¹¹¹ To su potvrdila kazivanja kazivača rođenih tridesetih godina 20. stoljeća, prema vlastitom sjećanju i sjećanju na priče njihovih roditelja.

¹¹² Anka Prpić *Burićeva* iz Krivog Puta.

¹¹³ Milan Krmpotić *Zekonja* iz Veljuna.

¹¹⁴ Anka Prpić *Burićeva* iz Krivog Puta.

šesnaestero, a on ima dvoje djece (dva sina). Nadalje, Milan Zekonja iz Veljuna pojašnjava kako nije imao više od troje djece zato što je djecu trebalo školovati, a to je značilo racionalizaciju broja djece u korist osiguravanja kvalitete materijalne i socijalne sigurnosti djeci od roditelja: *A kud ćemo? Dosta je i njih troje. I njih troje je 30 godina trebalo školovat. Ovaj što je gluhonijem, osam godina je on u Zagrebu iša u školu, to je trebalo svaki mjesec platit, ček dolazi, nije ka i sada, sad plaćaju, i četiri godine poslije u Rijeci.* Milanovi roditelji imali su jedanaestero, dok on ima troje djece (dva sina i kćer). Marko Pavelić *Vranićev* iz Pavelića ima samo jednog sina, jer, kaže, *slabe su prilike bile kada je sin krenuo u školu* (šezdesetih godina 20. stoljeća). Potreba prehranjivanja i školovanja često se ističe kao ključni element pri odluci o racionalizaciji broja djece, te, primjerice, Milan Cvitković iz Katića navodi kako se broj rođene djece znatno smanjivao od vremena kada su (tridesetih godina 20. stoljeća) rođeni on i žena. Navodi konkretan primjer iz ženina rodnog mjesta Sevdara: *Za moga vremena, od moje žene, bilo je njih više, tamo od njene majke mjesto, iz Sevdara, iza ovoga brda gore. Njih je bilo osamnaest, ali je samo dvije sestre, sve ostali muški. Tak je bilo većinom, malo ih je bilo da je bilo dvoje, troje, većinom šestero, sedmero, desetoro, petnaestero, to je bilo dice... Al prije ljudi nisu ni radili, nisu imali ni staža, to je sve živilo od poljoprivrede, ako bi nešto blaga, konje, vole, krumpira, žita i onda se to prodavalo. To je bila zadruga dole, tu di je crkva (misli na Poljoprivrednu zadrugu Krivi Put koja je osnovana nakon Drugog svjetskog rata). To je bila zadruga i onda se to prodavalo i dobije koji dinar i plati porez i tako. Preživljavali su za sebe.* Kao razlog smanjenom broju djece navodi svoja razmišljanja istovjetna onima ranije spomenutih kazivača. Promjene društvenih vrijednosti i odnosa u pogledu odgajanja i školovanja djece, a time i veći materijalni izdaci, glavnim su razlogom namjernog smanjenja broja djece: *Ne morete više ni imat. Nekad se i nije gledalo tuđe, vi kad ste išli tu u školu. Tu treba knjiga sad i treba svega, a prije kad sam ja iša' onda je bila samo jedna teka i pločica. Ima si pločicu i ako si pogriješija, obrisa si pločicu. Danas je drukčije, ako ti nemaš, otkuda dinara? To da platiš dom u Zagrebu ili Rijeci? To su veliki izdaci. Treba školovat.*

Od sedamdesetih godina, uslijed iseljavanja s područja Krivog Puta (iz ekonomskih razloga) u selima ostaje većinom starije stanovništvo: *Tu smo sad samo mi starci. Svaki od tih mladih, tamo je posa, dite drago, slabi su to životi ovdje za mlade ljude, di će radit?*¹¹⁵

¹¹⁵ Milan Prpić *Markina* iz Veljuna.

Sl. 3. Tri generacije obitelji Ivana Prpića iz Krivog Puta, oko 1930.
(foto Arhiv GMS)

Međugeneracijska pomoć

U obiteljskoj kući, u mjestima u kojima je istraživanje vršeno, tijekom 20. stoljeća do sedamdesetih godina, ostajao bi živjeti tek jedan od braće. To nije nužno morao biti najstariji sin, već bi se braća i sestre iseljavali redom kojim su se ženili i udavali. Onaj koji je bio zadnji neoženjen, ostajao je u obiteljskoj kući, a temeljem društvenih i obiteljskih vrijednosti, istovremeno je dobio ulogu onoga koji će se pobrinuti za *starčenje*, odnosno, uzdržavati roditelje do kraja njihova života. Iako u razgovoru kazivači direktno ne povezuju brigu o roditeljima s naslijeđivanjem obiteljske kuće, čini se kako je reciprocitet pruženog i dobivenog ipak na taj način u svim slučajevima bio uspostavljen. Drugim riječima, oni koji su ostali u obiteljskoj kući i uzdržavali roditelje, naslijedili su obiteljsku kuću, dok su se ostala braća svojeg dijela sporazumno bila odrekla. Milan Prpić *Markin* iz Veljuna je, primjerice, ostao zadnji od braće i sestara u obiteljskoj kući te objašnjava: *Da, ovo su sve drugi išli, što se kaže, trbuhom za kruhom. Onaj je odša, odselija se tamo, onaj je odša, oženija se tamo, a otac i mater ostarili, nisu mogli nikud.* Kada govore o

brizi za roditelje, kazivači to poimaju kao vlastitu dužnost, ne dovodeći u pitanje nužnost zbrinjavanja roditelja, iako vrlo često žale zbog ostanka na području Krivog Puta, smatrajući iseljenje u druga područja boljom neostvarenom životnom i radnom perspektivom. Međugeneracijska pomoć koja dolazi od mladih prema starijima predstavlja društvenu vrijednost koju članovi obiteljske i društvene zajednice često puta neupitno prihvaćaju, a koja znatno određuje obiteljski život. U slijedećem odlomku bit će više riječi o tome kako su žene, supruge, preuzimale brigu o muževim roditeljima, doselivši nakon udaje u njihovu kuću.

Tomo Špalj *Cucin* prisjeća se kako je *roditeljima bilo jako žao da to oni, a to je druga doba bilo, je žao da nije bilo muške djece, jer je bila i ona riječ: Teško vatri po liskovoj grani i punici po zetovoj hrani*. Kći gotovo uvijek nakon udaje odlazi u drugo kućanstvo, udaljeno od kućanstva svojih roditelja katkad i više od desetak kilometara (kada je riječ o drugom lokalitetu) ili dalje. Stoga je nemoguće da ona vodi brigu o svojim roditeljima. Tu ulogu, koja prati žensku liniju, kao i ostali poslovi vezani uz kuću (brigu o djeci) preuzima nevjesta koja dolazi u kuću svekra i svekrve.

Zlata Tomljanović *Pešina* je do sedamdesetih godina 20. stoljeća živjela u Krivom Putu, a zajedno sa suprugom i sinovima gradila je kuću u Senju, gdje su se konačno preselili. Danas stanuje u Senju, u prizemnom dijelu kuće. Jedan njezin sin, sa svojom obitelji, ženom i djecom, živi na prvom katu, a drugi sin na drugom katu. Odnosi funkcioniraju, kako Zlata kaže, *dobro, bez sukoba*. Ona katkad kuha sebi, a katkad joj ručak skuha jedna od dviju snaha. U svakodnevnom je kontaktu s mladima, što joj stvara određeni osjećaj sigurnosti, kako sama opisuje: *Uvijek je tu netko da se pobrine za mene. I ja sam njima tu*. Koliko je briga roditelja prisutna prema mladima s eksplicitnim ciljem da im se olakša i pomogne u svakodnevnom životu, slikovito nam dočarava iskaz Pavle Pavelić *Vidine*, majke, svekrve i bake: *Ja sama sebi kuham, a njima (sinu, snahi i unucima) pomognem blago pričuvat i tako štogod, dok mogu, koliko im pomognem. Ona (snaha) ima dosta, i dice dvoje u školu slati i muža i svoga posla i uvik ima dosta posla. Treba svakoga razumit*.

Većina kazivača svojoj je djeci pružila mogućnost školovanja za koju ističu da sami nisu imali s obzirom na financijsku situaciju njihovih roditelja. Marko Pavelić *Mijatín* je, primjerice, dva desetljeća radio kao šumski radnik, te mjesecima bio odsutan od kuće kako bi, kako ističe, *obitelji pružio dostojan život*, odnosno, djeci omogućio daljnje školovanje. Sve petero njegove djece, nakon završene zanatske škole, odselila su iz Žuljevića. Nije im htio, kako objašnjava, *nametati svoju volju* kako bi ostali na obiteljskom imanju. Danas žive u Senju i Rijeci, ali ga redovito posjećuju i pomažu mu u poslovima u kući.

Ovaj primjer nije jedini. Uzajamna međugeneracijska pomoć prisutna je, u većoj ili manjoj mjeri, u svakoj obitelji. Djeca osjećaju obvezu pobrinuti se za roditelje. Taj osjećaj u velikoj mjeri nameće zajednica u kojoj žive, jer se izostanak pomoći prema starijima određuje, primjerice, riječima: *To je bila sramota velika*.¹¹⁶ Prihodi od države prema starijim osobama, u vidu mirovina, iznosi najčešće danas sedamstotina kuna. Stoga su vrlo često djeca u radnom odnosu te dodatni honorarni poslovi, ili privatno skromno vrtlarstvo, nužan dodatni izvor prihoda. Ni danas odnos roditelj - dijete nije doživio velike promjene. Međugeneracijska pomoć uvelike je prisutna u slučajevima kada drugi izvori pomoći, primjerice, državna skrb i novčana sredstva izostaju. Taj odnos reciprociteta je stalno prisutan, premda nijedan kazivač nije eksplicitno govorio o tome da je njihova pomoć djeci povezana s očekivanjima da će djeca pravovremeno brinuti i za njih. Generacijama se, odgojem unutar obitelji, prenose i vrijednosti o tome da *je obaveza bila; nije to bilo u pitanju stariji član on je bio kao takozvani gospodar on se je pita najviše i njega se i slušalo a i u starosti i nemoći njega se i dohranilo nije to da si ga ostavio, obveza djeteta prema roditelju nije upitna*.¹¹⁷

Danas većina ispitanih kazivača stanuje u gradu Senju, u koji su doselili tijekom sedamdesetih godina 20. stoljeća, kada su se i pretežito odvijale migracije s Krivog Puta. Kao jedan od razloga preseljenja mnogi navode školovanje djece i pomoć mladima. Ipak, rijetki su si školovanje u gradu doista mogli priuštiti: *Slabe su prilike bile. On kada je krenuo u školu onda je sam bio odavde, samo je on bio, nikoga više, on je 1960. godište*.¹¹⁸ Zlata Tomljanović Pešina, primjerice, preselila je u Senj zato što je njezina snaha rodila blizance i njezina je pomoć snahi u tom trenutku bila nužno potrebna, prema Zlatinim riječima. Nakon toga Zlata je trajno ostala živjeti u Senju.

Pomoć od starijih prema mladima, najčešće dolazi u vidu skrbi o maloj djeci (unucima). Potreba za davanjem te pomoći ne dovodi se u pitanje. Poima se, kako od mladih, tako i od strane starijih, kao značajan radni doprinos starijih prema mladima, ali i kao svojevrsna uobičajena obiteljska *dužnost*. Primjerice, Pavla Pavelić Vidina iz Veljuna živi u kući pored sina i snahe. Pavla je čuvala dvojicu unuka tijekom njihove predškolske dobi. Od šezdesetih godina do danas Pavla čuva krave na paši i brine oko blaga u štali: *Nešto napravim, pomognem i to. Blago, nešto u štali, sijeno, hranim i tako*. Bavi se i ručnom izradom metli, što objašnjava na sljedeći način: *Ja to malo da ne kupujemo, jer*

¹¹⁶ Marija Prpić *Nikolčina*, Francikovac.

¹¹⁷ Mladen Šojat *Bilin*, Francikovac.

¹¹⁸ Marko Pavelić *Vranićev*, Pavići.

kupimo, dademo 30 kuna i dva puta počistimo štalu i ona se razvali. A ova dura po tri miseca, povežem žicom i dobro. Sve navedeno primjer je radnog i materijalnog doprinosa starije generacije prema mlađoj unutar obitelji.

Zanimljiv segment međugeneracijske pomoći unutar rodbine predstavlja pojava usvajanja djeteta. Takvi slučajevi zabilježeni su za lokalitete Šolići¹¹⁹ i Krivi Put.¹²⁰

Kazivačica iz Veljuna, primjerice, dana je na usvajanje majčnim roditeljima, djedu i baki, s kojima je živjela do njihove smrti i svoje 27 godine. Njezina majka potom se udala jer, kako kaže: *nije htjela za čovika ic s kojim je mene imala...* O proporcionalnom odnosu davanja i primanja od obitelji danas govori: *Kad sam bila mala, mama me je rodila i ostavila djedu i baki i udala se, a ja, kad su djed i baka umrli, ja sam ostala sama. Tako, poslije više nisam mogla živjet sama, otišla sam dalje. Trbuhom za kruhom. Oni su usvojili mene, ja sam dohраниla njih i dobro.*

Nadalje, kazivačica iz Krivog Puta navodi kako se njezina majka, rodom iz Matića, nakon smrti prvog muža, iz Šojatskog Dolca udala u Krivi Put *zato što nije imala nigdi, nije bilo dinara, nije bilo novaca pa je mislila da će joj biti bolje.*¹²¹ Potom je, uslijed neimaštine, majka svoje dvije kćeri dala na usvajanje. Jednu kćer je usvojio njezin brat, djetetov ujak, koji sa svojom ženom nije mogao imati djece. Drugu kćer majka je ostavila u kući s djedom i bakom, svojim roditeljima. Kazivačica smatra majčinu odluku razumljivom jer kaže: *Oni su bili sami i zašto bi nju vodila gore, a ona (majka) je ovdje nas imala šestero sa drugim mužem, mojim ocem. To je bio običaj, al' nije bilo sredstava k'o danas. Ne'ko bi uzeo tuđe ako nije imao, ali obično su svi imali (djece) pa nitko nije uzimao.*

Rad u kući i izvan kuće. Muški i ženski poslovi. Prakse, vrijednosti

Muškarci su, nakon ženidbe, bili oni koji su financijski privređivali za obitelj. Njihov rad je u svim ispitanim obiteljima bio izmješten iz mjesta stanovanja, bilo da se radi na manjoj (rad u šumi na području Krivog Puta) ili većoj (rad na cestama u drugim regionalnim područjima Hrvatske ili područjima ostalih bivših republika SFRJ Jugoslavije) udaljenosti od mjesta stanovanja. Do sedamdesetih godina 20. stoljeća muškarci su radili pretežito u šumi ili na izgradnji cesta pa je njihovo izbivanje od kuće moglo trajati mjesecima: *Ja sam radija u Rijeci, po tri, četiri mjeseca nisam kući dolazija,*

¹¹⁹ Pavla Pavelić Vidina, rođena Krmpotić, na Veljunu.

¹²⁰ Zlata Tomljanović Pešina iz Krivog Puta.

¹²¹ Ista kazivačica.

nije se moglo. Nema, to ti je radno misto. Znao sam i doć' kući, a popodne moram nazad.¹²² Podjela na muške i ženske poslove postojala je kako u prošlosti, tako i danas u svijesti kazivača. Na rad u šumu ili na izgradnji cesta odlazili su isključivo muškarci, a ti su poslovi na području Krivog Puta bili i najčešći način zapošljavanja muškaraca prije i nakon Drugog svjetskog rata do sedamdesetih godina 20. stoljeća. Svakodnevni posao oko blaga, u polju i oko kuće, smatrao se također *muškim* poslom. Međutim, istraživanjem je zabilježeno kako su žene ne samo sudjelovale u takvim poslovima, iako ih i same smatraju *muškima*, već su ih obavljale same ili uz minimalnu pomoć muških članova. Razlog tomu najčešće je bio suprugova odsutnost iz kuće, ponekad i višemjesečna, primjerice, zbog rada u šumi ili na izgradnji cesta. U kazivanju i pripovijedanju o različitim vlastitim obiteljskim okolnostima uočeno je da su žene, nakon udaje, došavši u kuću suprugovih roditelja i najčešće u dnevnoj odsutnosti muževa, preuzimale najveći dio poslova u kući i oko kuće (brigu o djeci i suprugovim roditeljima). Milan Prpić *Markin* iz Veljuna eksplicitno je, u prisutnosti žene, istaknuo potrebu za ženskim radom i brigom oko njegove majke kao relevantan razlog ženidbe, kada je Milan, s 23 godine, već bio zaposlen: *Ne bi se ja ni bija ženija, al kad je mater sama bila... Stara, k'o sad ja i ona (supruga), a ja sam delal, jadan, kud ću, ako odem ča, 'ko će im pomoć'? Devet godina je majka bila bolesna u krevetu, nepokretna, ona nije mogla od nje (pokazuje na suprugu)... Milan Zekonja* iz Veljuna također je istaknuo kako je njegova žena preuzela brigu o njegovim roditeljima: *Više se žena brinula nego ja, kad sam ja po poslu bio. Ona je onda š njima, dakako. Više ona nego ja. To se poštivalo starčenje.*

Suživot dviju nuklearnih obitelji (dvojica braće sa ženom i djecom) u istoj kući

Zanimljiv dio obiteljskih odnosa, zabilježen tijekom istraživanja na području Krivog Puta, predstavlja suživot dviju nuklearnih obitelji, dvojice braće sa ženom i djecom, u istoj, roditeljskoj, kući, pod zajedničkim krovom. Potvrde o takvom suživotu dobivene su za mjesta Francikovac i Veljun,¹²³ kao oblik privremene ili stalno (no, bez eksplicitne namjere) proširene obitelji, ovisno o materijalnim prilikama. Pritom naglasak stavljamo na privremenost ili tendenciju privremenosti, te na segment odvojenog privređivanja i kuhanja, kao temeljne značajke ovog suživota; takav oblik ne predstavlja *zadružni* oblik obiteljskog života i stanovanja, kakav je osamdesetih godina 20. stoljeća

¹²² Milan Prpić *Markin* iz Veljuna.

¹²³ Milan Krmpotić *Zekonja* iz Veljuna.

zabilježila M. Černelić. Milka Prpić *Markina* je istaknula kako su njezin otac i stric do kraja života živjeli u istoj kući u Veljunu, sa ženama i djecom: *Ima, ima i tog. Pa i tu su bili dupli u kući. Moj stric i moj tata. U istoj kući. Teško se živjelo, nemaš kud.*

Marija Prpić *Nikolčina* je također na konkretnom primjeru pojasnila postojanje suživota obitelji dvojice braće pod jednim krovom u Francikovu, te, zanimljivo je, ističe, vrlo skladan odnos dviju jetrvi, što kazivači nerijetko pobijaju, a o čemu će biti više govora dalje u tekstu: *Svekrva i njih su dva brata bila. Ona je i to su jetrve se zvale od dva brata žene, one su bile jedno 40 godina skupa nikad se nisu svađale i poslije kada se ova odselila u Senj, strina Marinka, ona je kad je odlazila u Senj, ona je moja svekrva imala sestru, ali se radije navraćala kod svoje jetrve, nego kod sestre; jer ona je više života provela sa svojom jetrvom nego sa sestrom. Zato jer od ove jedne je muž poginija u šumi, od ove Marinke, a da je on bio živ onda bi se sigurno podijelili.*

Lokalno stanovništvo ističe kako su na takav suživot braća bila prisiljena zbog neimaštine i nemogućnosti da se jedan od njih, sa svojom obitelji, iseli u drugu kuću, drugo mjesto ili čak drugo područje Hrvatske, gdje bi otpočeli samostalan život. Takav suživot naročito je bio prisutan između dva rata i u godinama nakon Drugog svjetskog rata, u razdoblju velike neimaštine, nakon razdoblja dioba zadruga. Iseljavanje braće iz obiteljske kuće često se rješavalo priženjivanjem, odlaskom u kuću *niveste*. Za razliku od mnogih krajeva Hrvatske, gdje se priženjivanje smatralo neuobičajenim i smiješnim, na području Krivog Puta nije zabilježen stav o tome kako je odlazak mladoženje u kuću mladinih roditelja bio sramotan čin, već ga lokalno stanovništvo smatra jednim od razumljivih (iako, naravno, u odnosu na dolazak mlade u mladoženjinu kuću, puno rjeđih) rješenja da se supružnici zbrinu, i to najčešće u slučaju kad *nevista* nema braće, već sestre za koje se pretpostavlja da će u pravilu otići živjeti u kuću mladoženjinih roditelja.

Tridesetih godina 20. stoljeća vrlo je često u jednoj kući živjelo nekoliko generacija. Primjerice, Mladen Šojat *Bilin* istaknuo je takav suživot u vlastitoj obitelji: *Živija je sin, osta' sa ocom i majkom i babom i djedom. Pa čak i pradjed, četiri su znale biti, od neviste djece do svekra i svekrve unučad, prapradjed. Ja kad sam se rodija onda je moj pradjed bio živ. O mnogobrojnosti članova govori i izraz koji je kazivač spomenuo kao često korišten: Moja svekrva kada je došla ovdje onda su samo pričali da je za trinaestu žlicu uhvatila, što uznači da je trinaesta bila u kuću došla. Jedno vrijeme braća su živjela zajedno, dok se nisu načelnim, usmenim, dogovorom podijelili imovinu, bez iseljavanja jednog ili drugog brata s imanja: Sve se*

*podijelilo i zemlja i kuća i blago i tako da su postali susjedi, a živjeli su dotad u istoj kući, u istoj prostoriji. Al nije bilo da su napravili novu kuću, nego u istoj prostoriji, kako je 'ko dobija, jednu, dvije prostorije, po veličini kako je bila koja familija. Ovdje je oduvijek bilo četiri, pet prostorija, to je drugo bilo, a bilo je di su braća podijelila sve, njih tri su brata bila u tri prostorije. Tu dolje na putu, špicname Pepići. To je bilo od tridesetih godina, od dvadesete pa naprvo, ja znam generaciju; znam djecu od te braće. Onda su se oni poslije razišli, jedan je od njih onda poslije i napravio kuću.*¹²⁴

Nakon Drugog svjetskog rata takav suživot se uglavnom potpuno napušta, jer se na državnoj razini uvode mjere kreditiranja, postupno raste proizvodnja, zapošljavanje u lokalnim državnim tvornicama ili poduzećima, a time i životni standard. Kuće se pomalo skromnije proširuju i nadograđuju. Sve to utječe na napuštanje življenja dviju nuklearnih (roditeljski par s djecom) obitelji u istoj kući, koje dotad nije bilo izbor, već odraz materijalne nemogućnosti formiranja samostalnog kućanstva. Za određeno vrijeme, otprilike nakon godinu dana zajedničkog življenja, jedna se obitelj mogla iseliti, ako bi u međuvremenu pronašla drugo rješenje. Milan Prpić *Markin* iz Veljuna je naveo primjer svog oca i strica koji su, nakon Prvog svjetskog rata u istoj kući živjeli do kraja života, što je bio rezultat neimaštine: *Ma, do smrti su zajedno bili u toj kući. Ima je svako svoju sobu tamo... Nije to bilo lako, za rata prvog, kako si moga radija si. A sada 'ko ima puno djece – i država ga pomaže. A koga će onda država pomagat?*

Pavla Pavelić *Vidina*, rodom iz Veljuna, a živi u Šolićima, s druge strane, ne pamti da su braća živjela zajedno u jednoj kući, već ističe tendenciju što ranijeg razdvajanja i osamostaljenja, a, prema pričama starijih, suživot dvojice braće s obiteljima u jednoj kući smješta unazad otprilike 150 godina, ali tada, naglašava da su pod istim krovom u tom slučaju živjeli i roditelji, odnosno, svekar i svekrva, te da je u takvom suživotu vladala sloga: *Prije možda 150 godina dva brata su znala skupa živjet i dvije jetrve i svekrve i sve zajedno. I dica i svi. I svi bili u jednoj kući i svim bilo dobro. A danas ne more niko s nikim.* Prema vlastitom sjećanju, napominje kako u Veljunu nije bilo dužeg ostanka dvojice braće s obiteljima u jednoj kući, već da bi se braća razdvojila čim se jednom od njih za to ukaže (materijalna, stambena) prilika: *To se vjenčaju, možda da su godinu dana i odma se podile. Pa makar je on ima jednu prostoriju, odma' se razidu. Podijele kuću i zemlju ili ode jedan dalje, ako ima kamo. Ide tražit boljeg života. Jedan ostane, jedan ode.* Pavla nije znala odrediti jesu li takve obitelji poznavale zajedničko privređivanje, na koji način se

¹²⁴ Mladen Šojat *Bilin*, Francikovac.

dijelila njihova imovina, odnosno, da li bi takve obitelji mogle biti interpretirane kao zadružne, stoga bi narednim istraživanjem valjalo konkretizirati i pojasniti strukturu više obitelji prema različitim kazivanjima te utvrditi najvjerojatnije paralelno postojanje više zanimljivih, različitih oblika obitelji na jednom prostoru u određenom, istom vremenskom okviru.

Spomenuti suživot dviju obitelji pod istim krovom ne predstavlja primjer zadružne obitelji, kakve je, kako je već ranije spomenuto, zabilježila M. Černelić na području Krivog Puta osamdesetih godina 20. stoljeća. Idućim istraživanjem valjalo utvrditi je li, možebitno, riječ o prijelaznom obliku iz zadružne u nuklearnu obitelj. Zasad se može naznačiti kako se takav zabilježen oblik stanovanja odvijao bez zajedničkog privređivanja i kuhanja, sa stalno prisutnom obostranom tendencijom zasnivanja samostalnog kućanstva, iseljenjem jedne od dviju nuklearnih obitelji. Sljedećim istraživanjima trebalo bi pojavu i jasnije vremenski precizirati te utvrditi je li riječ o raširenijoj pojavi, na kojim sve područjima Krivog Puta te u kojem je obliku (primjerice, sa zajedničkim privređivanjima ili bez njega) postojala.

Podjela obiteljske imovine

Zanimljiv segment društvenog i obiteljskog života na krivoputskom području je i podjela imovine. Već je spomenuto kako je siromaštvo bilo najprisutnijim razlogom iseljavanja s područja Krivog Puta te da na čitavom području uglavnom i nije bilo vrednije imovine koja bi se među mnogobrojnom djecom mogla dijeliti. Stoga su se iseljena djeca najčešće odricala svog, ionako skromnog, dijela, primjerice, obiteljske kuće, u korist onoga koji bi u obiteljskoj kući ostao i uzdržavao roditelje. Ukoliko bi dolazilo do podjele zabilježeno je da su se diobe nerijetko odvijale tajno, iako se prema kazivanju lokalnog stanovništva može primijetiti kako postoje lokalne društvene spoznaje o tome tko se i kako podijelio, što dovodi u pitanje stvarnu tajnost diobi. Ipak, ključna dimenzija tajnosti bila je sadržana u tome da se dioba ne obavi formalno, zakonski, već između sebe, sporazumno, radi izbjegavanja velikih troškova pri registriranju promjena: *tajna je (dioba) zato što to zakon nije znao.*¹²⁵

U Francikovcu je zabilježen podatak o saznanjima tamošnjih lokalnih ljudi o tome tko je i na koji način izvršio tajnu diobu u selu. S tim u vezi zabilježen je i zanimljiv termin: *lumeri*, kojim se označavalo kuće, odnosno, obitelji koje u tim kućama žive, a *lumeri* su se, čini se, brojili upravo prema

¹²⁵ Marija Prpić *Nikolčina*, Francikovac.

saznanjima o internim podjelama unutar obitelji. Primjerice, Mladen Šojat *Bilin* iz Francikovca spominje kako je u Francikovcu polovicom 20. stoljeća bilo 24 lumeri, familije, a u razgovoru je Marija Prpić *Nikoičina* pojasnila: *Da, lumeri, kako bih rekla, kao kuće, imanja, na što je Mladen Šojat Bilin nadovezao: Uvijek su računali: 21 lumer je u Francikovcu, 21 obitelj.* Na pitanje kako se računalo ako su u kući živjela dva brata, Mladen je spomenuo kako su to bile dvije obitelji, *ako su se podijelili, a za to nije zakon znao, to su bile tajne diobe i nisi smio reć.* Potom su zanimljiva konkretna kazivanja o pojedinačnim slučajevima takvih podjela, kojima se pokazuje kao zanimljiva društvena pojava da su lokalna saznanja o podjelama unutar obitelji u selu bila više nego prisutna: *Kod Savića njih je bilo sedam, a njih su dva brata se podijelili, Nikola i Joso, i tu, Kurtići i Cupići, isto su dva brata, tu je bilo nekada, kad je bilo više djece, al' kad su se dva brata podijelila onda je sedam kuća nastalo. U moje selo je doša' Šojat i od njega smo mi, moji preci, ima to već 400 godina kad su se doselili, jedan je otiša u Šojatski Dolac. I od ta dva smo mi sedamnaest kuća, mi Šojati, smo nastali, moja obitelj, tako da smo krvno svi vezani. Za te diobe znalo se u familiji.*¹²⁶ Na to je Marija Prpić *Nikolčina* nadodala: *A znalo se i u selu.* Postupak dogovaranja oko podjele opisan je na sljedeći način: *Nije se tražio katastar, ni geometar da on to podijeli, zakonski svak je svoje uknjižio i katastarski oni su proveli tajnu diobu, ali su poslije i uknjižili da imaju sve dokumente. Oni su se dogovarali kad su došli na komad, kome će lijeva, kome će desna strana, nisu htjeli da na ovome predjelu jedan njemu, jedan meni, nego svaki komad popola, ali to se uvijek računalo da je ovdje možda bolja zemlja nego tamo... Svaki komadić se dijelija, tamo je parcela tebi, Marko, tamo tebi. Svaki komad se dijelio po braći. Ako je bilo više, na dva, i tako se dijelilo.*¹²⁷

Marija Prpić *Nikolčina* također opisuje postupak dijeljenja, no, pritom ističe mogućnost neslaganja i nepravednih podjela, što je dovodilo do neslaganja unutar obitelji: *Oni su se dilili i onda će ovaj stariji, to će meni, a ovo tebi i onda opet drugi komad ovaj stariji, ovo meni, ovo tebi. A on sebi daje bolju zemlju, a ovaj mlađi veli: Bog vidi! I tako stalno. Nije svuda bilo baš ono fer.* Mladen Šojat *Bilin* je istaknuo kako je presudna bila dominacija autoriteta starijeg brata te je *Joso, stariji, on je dilio i veli: Brate, Antonu, ovo meni, ovo tebi, ovaj komad popola. A on je sebi uvijek bolju zemlju... Tako su se dijelili. Nije samo to. I drugi su se tako dijelili, tako su se i Savići dijelili. Stariji je brat uzeo bolji komad.*

¹²⁶ Mladen Šojat *Bilin*, Francikovac.

¹²⁷ Isti kazivač.

Idućim bi istraživanjem trebalo vremenski precizirati dobivene podatke, utvrditi je li, možebitno, riječ o nekadašnjoj diobi zadruga te utvrditi možebitne sličnosti i razlike vezane uz nasljeđivanje imovine s obzirom na zadružni te ostale oblike obitelji.

Potencijalni sukobi u obiteljima. I njihov se već na štriku svađa!

Sukobi i neslaganja su tijekom 20. stoljeća, prema kazivanjima svih kazivača, najčešće izbijali na sljedećim srodstvenim razinama: odnos između dviju jetrvi,¹²⁸ zatim, između snahe i svekrve, odnos neviste i mladoženje prema svekru i svekrvi, tastu i punici, te odnos između braće i sestara (najčešće oko raspodjele imovine). Loš odnos dviju jetrvi, često istican u kazivanjima ispitanog stanovništva, odnosi se na neslaganja prilikom spomenutog življenja u istoj kući, pod jednim krovom, bez zajedničkog privređivanja i kuhanja, te, primjerice, s odvojenim prostorom za kuhanje i spavanje, kako bi se mogućnost dnevnog neslaganja svela na najmanju moguću mjeru. Ipak, zabilježen je i podatak, iako nepreciziran, o većem slaganju članova obitelji u prošlosti, što bi sljedećim istraživanjem trebalo precizirati, vremenski jasnije odrediti te uvidjeti o kojem obliku suživota je riječ: *Pa, prvo je to bilo, dite moje, stari naši, moji. Djed i baka pričali, to su znale bit po dve, tri jetrve skupa. Prije valjda 200 godina, Bog zna, a danas valjda ne more ni dva brata, još nisu ni, još u školu iđu, a ovaj grabi sebi i ovaj sebi. Nije to više to.*¹²⁹

Tijekom prve polovice 20. stoljeća često su, kako je spomenuto, prostor jedne kuće koristile dvije nuklearne obitelji, od dvojice braće. Iako su dijelili jednu zajedničku, veću prostoriju, u kojoj se kuhalo, žene u obitelji, supruge – *jetrve*, nerijetko su kuhale odvojeno i u kući su postojala dva otvorena ognjišta. Neslaganje između dviju jetrvi kazivači najčešće pripisuju *ženskoj naravi*: *Braća nigdje nisu da su bila zajedno dugo. Dok se ne požene jesu, a poslije ne. Ne slažu se više jetrve. Tako, da, tako je to priroda dala.*¹³⁰ Njegov otac i stric su sa svojim obiteljima jedno vrijeme živjeli u istoj obiteljskoj kući. S vremenom je stric na obiteljskom imanju izgradio zaseban dio, *oni su se podijelili i svaki je za sebe bija*. U takvoj situaciji dolazilo je i do sukoba i neslaganja, a lokalno stanovništvo potencijalne ili ostvarene sukobe u obitelji

¹²⁸ Zabilježen i istaknut u kazivanjima ispitanog stanovništva, a odnosi se na neslaganja prilikom spomenutog življenja u istoj kući, pod jednim krovom, bez zajedničkog privređivanja i kuhanja, te s, primjerice, odvojenim prostorom za kuhanje i spavanje.

¹²⁹ Pavla Pavelić *Vidina*, rođena Krmpotić, na Veljunu.

¹³⁰ Marko Pavelić *Mijatina*, Žuljevići.

unutar jednog kućanstva najčešće pripisuje lošem odnosu između dviju jetrvi, navodeći pritom često spominjanu uzrečicu: *I njihov se veš na štriku svađa!*

Odnosi između svekrve i *neviste* također se često opisuju kao mjesta mogućih i često prisutnih sukoba. Primjerice, Pavla Pavelić iz Šolića, koja je živjela sa svekrvom, govori kako je njihov odnos bio čak relativno dobar, bez čestih nesuglasica, iako, prisjeća se: *Kako kad, ka i svaka svekrva i nevista. Kažu, kad nisi skupa, onda ste bolji, a kad jeste skupa, onda niste dobri.*

Ipak, razlozi potencijalnom neslaganju dviju nuklearnih obitelji ili dviju jetrvi, smatramo, nisu *prirodno*, kako to implicitno kazivači podcrtavaju, već društveno i kulturno uvjetovani. Obje mlade obitelji, bilo da je riječ o manjem ili većem stupnju (ne)slaganja, teže za uspostavljanjem vlastitoga životnog prostora čim im se za to pruži prilika, pa se braća najčešće razilaze, prema kazivanjima, nakon otprilike godine dana zajedničkog življenja, ako, u međuvremenu, jedan od njih za svoju obitelj pronađe drugo stambeno rješenje. Isto tako, razdvajanje prostora za pripremanje hrane, bio je, čini se, jednim od čestih načina da se sukobi u obitelji izbjegnu ili svedu na najmanju moguću mjeru. Kuhinja, kao tradicionalno *ženski* prostor, mjesto je u kući u koji žena (pod utjecajem društveno konstruiranih podjela i nepisane obveze prihvaćanja *ženske uloge*) upisuje svoja pravila i unosi iskustva i navike koje donosi iz obiteljskog doma. S obzirom na to da jetrve potječu iz različitih obitelji, mjesta, a često i različitih zemljopisnih područja, nije neobično što su sukobi mogli izbiti upravo poslova oko pripremanja hrane za obitelj, kao dnevnog i nužnog segmenta života unutar istog kućanstva.

Umjesto zaključka

Radom smo pokušale ukazati na pojedine segmente obiteljskog života i odnosa na području Krivog Puta – u vremenskom razdoblju od tridesetih godina 20. stoljeća do danas – sintetskim prikazom i analizom prikupljene etnografske građe. Teorijski prilog rada sadržava pojedina problemska pitanja vezana uz istraživanje obitelji te naznačuje moguće tematske smjernice za daljnja istraživanja. Istraživanjem je bilo obuhvaćeno nekoliko podtematskih cjelina, prepoznatih kazivanjem i interpretacijom lokalnog stanovništva, rođenog većinom dvadesetih i tridesetih godina 20. stoljeća, koje čine etnološki zanimljiv dio obiteljskih odnosa, vrijednosti i praksi: rodbinski nazivi, brojnost djece, iseljavanje radno sposobnog, mladog stanovništva u gradove, siromaštvo u prošlosti i implikacije na obiteljski život, rad u kući i izvan kuće, suživot dviju nuklearnih obitelji u jednoj kući, raspodjela obiteljske imovine te potencijalni i ostvareni obiteljski sukobi. U

istraživanju je težište stavljeno na promjenljivost obiteljskih prilika, odnosa i vrijednosti (društvene, obiteljske) koje svaka obitelj, ili pojedini članovi, eksplicitno i implicitno podržavaju ili odbacuju, a koje uvelike određuju život pojedinca i obitelji, primjerice: podjela na *muške* i *ženske* poslove, pravila pri nasljeđivanju imovine, briga o starijima i sl. Obradeni tematski blok predstavlja polazište za daljnja istraživanja i jedan segment obiteljskog i društvenog života na području Krivog Puta, te nipošto ne obuhvaća sve teme koje na jednom zemljopisnom i kulturnom području mogu biti predmetom etnološkog istraživanja, u određenom vremenskom okviru.

Etnologija, s jedne strane, "*mora istraživati (...) ono što se naziva "idealnim" sustavima i "apstrakcijama" pod uvjetom da se takvima i označe*".¹³¹ S druge strane, veoma je značajno, komparativnim pristupom ili *studijama slučaja (case-study)*, etnografski bilježiti i etnološki interpretirati različite prakse i pojedinačna iskustva, naročito kada je riječ o istraživanju obiteljskog života i odnosa. Obiteljski život pod utjecajem je općih društvenih (simboličkih) vrijednosti, a, vrlo često, uslijed različitih obiteljskih okolnosti, s njima i u sukobu. Dobiveni podatci dali su zanimljiv uvid u općeprihvaćene društvene vrijednosti, ali i pojedinačna konkretizirana obiteljska iskustva, kojih se kazivači prisjećaju temeljem priča starijih ili dijela obiteljskih i lokalnih događanja, kojih su bili suvremenici. Kao takvi, podatci predstavljaju značajan doprinos poznavanju krivoputskog društvenog života općenito, od tridesetih do sedamdesetih godina 20. stoljeća.

Popis kazivača:

Anka Prpić *Buričeva*, rođena tridesetih godina 20. stoljeća u Krivom Putu.

Milan Krmpotić *Zekonja*, rođen 1930. godine u Gornjem Veljunu.

Zlata Tomljanović *Pešina*, rođena Tomljanović, 1923. godine u Krivom Putu, živi u Senju.

Tome Špalj *Cucin*, rođen 1928. godine u Matićima, živi u Senju.

Marija Prpić *Nikolčina*, rođena Tomljanović, 1933. godine u Vrataruši, živi u Francikovcu.

Marko Pavelić *Mijatina* rođen 1917. godine u Žuljevićima.

Paola Pavelić *Vidina*, r. Krmpotić, rođena tridesetih godina 20. stoljeća na Veljunu.

Mladen Šojat *Bilin*, rođen 1955. godine u Francikovcu, živi u Senju.

Marko Pavelić *Vranić*, rođen 1931. godine u Pavićima.

Milan Prpić *Markin*, rođen 1929. godine u Veljunu.

Milka Prpić *Markinova*, r. Krmpotić, 1931. godine u Veljunu.

¹³¹ Ibid.: 63.

Literatura:

- ČAPO ŽMEGAČ, Jasna, Seoski prostor kao osnovni prostor društvenosti U: ur., Vitomir Belaj (et. al.), *Hrvatska etnografija, Svagdan i blagdan hrvatskog puka*, Zagreb, 1998, 271-284.
- ČERNELIĆ Milana, Zadruga Rukavina – Jauci iz Smiljanskog Polja – *Senjski zbornik*, 26, Senj, 1999, 297-312.
- ČERNELIĆ Milana, Dvije zadrugne obitelji na području Krivoga Puta. *Senjski zbornik*, 27, Senj, 2000, 199-216.
- ČERNELIĆ Milana, Istraživanje tradicijske baštine, identiteta i etnogeneze primorskih Bunjevaca. *Senjski zbornik*, 30, Senj, 2003, 407-424.
- HAVILAND, William, *Kulturna antropologija*, Naklada Slap, Zagreb, 2004.
- LJUBOVIĆ, Blaženka, Zemljopisni položaj i pregled novije povijesti Krivog Puta, 2007. (u tisku).
- PAVLIČEVIĆ, Dragutin, *Hrvatske kućne zadruge*, Sveučilišna naklada Liber, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1989.
- PLEŠE, Iva, Neki aspekti hrvatske terminologije srodstva, *Etnološka tribina*, 21, Zagreb, 1998, 59-78.
- RAJKOVIĆ, Marijeta, Prilozi poznavanju migracija Krivopučana, *Senjski zbornik*, 31, Senj, 2004, 261-286.
- RIHTMAN, Dunja, *Pokušaj pristupa izučavanju društvenih vrijednosti. Vrijednosti kao prisutna dimenzija u ponašanju i odlučivanju*, Ekonomski fakultet, Zagreb, 1967.
- RIHTMAN-AUGUŠTIN, Dunja, *Struktura tradicijskog mišljenja*, Školska knjiga, Zagreb, 1984.
- SARTI, Raffaella, *Živjeti u kući. Stanovanje, prehrana i odijevanje u novovjekovnoj Europi (1500. – 1800.)*, Ibis grafika, Zagreb, 2006.
- SEGALEN, Martine, Srodstveni odnosi u zapadnim (zapadnoeuropskim) društvima. Povijesne i suvremene perspektive, *Etnološka tribina*, 20, Zagreb, 1997, 29-49.
- Seljačke obiteljske zadruge, Izvorna građa za 19. i 20. st.*, Svezak 1, Etnološki zavod, Zagreb, 1960.
- Seljačke obiteljske zadruge, Izvorna građa za 19. i 20. st.*, Svezak 2, Etnološki zavod, Zagreb, 1992.

FAMILIENLEBEN IM GEBIET VON KRIVI PUT AB DEN 30-ER JAHREN DES
20. JAHRHUNDERTS BIS HEUTE ETHNOGRAPHISCHER BEITRAG
UND VORSCHLÄGE FÜR ZUKÜNFTIGE FORSCHUNGEN

Zusammenfassung

In der Arbeit sind einzelne Segmente des Familienlebens und des Familienverhältnisses im Gebiet von Krivi Put ab den 30-er Jahren des 20. Jahrhunderts bis heute betrachtet worden, die sich auf kollektive und individuelle Werte des traditionellen und rezenten gesellschaftlichen Lebens im Gebiet von Krivi Put beziehen, mit der Betonung auf Veränderung der Verhältnisse, Chancen und Werte, die jede Familie explizit und implizit unterstützt, aber die im Großteil das Leben jedes Einzelnen und der Familie im Ganzen bestimmen (Beispiele, die Verteilung auf *Männer-* und *Frauenberufe*, Erbrechte, Fürsorge um Ältere u. a.). Die Daten sind durch Geländeforschungen und Erzählungen der Ortbevölkerung gesammelt worden. In der Arbeit wurden auch die einzelnen theoretischen, problematischen Fragen dargestellt, die in Verbindung mit ethnologischen Forschungen des Familienlebens und der Familienverhältnisse stehen.

Schlusswörter: Krivi Put, Ethnographische Erforschungen, Familienleben

FAMILY LIFE IN THE AREA OF KRIVI PUT FROM THE 1930s TIL TODAY
ETHNOGRAPHICAL ADDITIONS AND SUGGESTIONS FOR FURTHER RESEARCH

Summary

In this paper the authors were focused on some aspects of family life and family relationship in the area of Krivi Put from the 1930s until present days, which have been related to collective and individual values from traditional and recent social life of the Krivi Put area with an accent on applicability of the relationships, circumstances and values which every family explicitly and implicitly sustains and which in large extent determine life of an individual and complete family (for example, division into *male* and *female* jobs, rules of inheritance of property, care for elderly people etc.). The data was collected through field research and interviews with local people. In this paper were also emphasised some theoretical and problematic questions related to ethnological research of family life and family relationships.

Key words: Krivi Put, ethnographical researek, family life